

83.3(2 Рос-Алт)

С 483

Алтай Республиканың үредү ле билим Министерствозы

*Ч. А. Чунижиковтын
чүмделгезине учурлалган
бичимелдер*

Горно-Алтайск — 2001

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. выдач.

3 ТМО Т. 3.600.000 3. 2754—90

3074

Алтай Республиканың үредү ле билим Министерствозы

**Ч. А. Чунижековтын
чүмделгезине учурлалган
бичимелдер**

Горно-Алтайск — 2001

ББК 83.3 (2 Рос-Алт) 6-8 Турмушенов
К412
С 783

Тургузаачы Киндикова Н. М.,
филология билимдердин кандидады,
ГАГУ-нын алтай тил ле литература
кафедразынын доценти

Рецензенттер: Бурулова М. М., педагогика
билимдердин кандидады;
Тарбанакова С. Н., кееркемелдин
кандидады
Мундукина Ю. А., Горно-Алтайсктагы
7-чи школдын үредүчизи

О А 3074 ✓

Национальная библиотека
Республики Алтай

Јуунты бичиичи, журналист Чалчык Анчынович Чунжековтын чыкканы-
нан ала 100-јылдыгына учурлай белетелген. Анда литература шиндеечилердин
статьялары, бичиичилердин, журналисттердин эске алыныштары, гуманитар
шинжү өткүрер Институттын архивинен алынган материалдар салынат. Јуунты
алтай литературанын үредүчилерине, университеттин алтай бөлүгинин үрнее-
чилерине, школдын үренчиктерине тузалу.

Б-ЧАЧУБ

Чалчык Анчинович Чунижеков

ВETERAN AЛTAЙCКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Чалчик Анчинович Чунижеков является ровесником алтайской литературы советского периода. Он приобщился к писательскому творчеству, когда национальная литература только-только начала пускать свои первые побеги. Его творчество началось в 20-е годы, когда в стране развернулась большая работа по подъему культуры ранее отсталых народов.

Поэт рос и мужал вместе с автономной областью, которая помогла ему, малограмотному алтайцу, вырасти в популярного и высокочтимого писателя. Нынче Ч. А. Чунижеков известен алтайскому читателю как старейший журналист-газетчик — автор многочисленных рассказов и очерков, как поэт-сказитель и как прозаик. Он является автором интересной повести «Мундузак», переведенной на русский язык. Его по праву можно назвать народным писателем — старейшиной алтайской литературы.

Чалчик Анчинович в 1958 году был принят в члены Союза советских писателей. Свою творческую деятельность он умело сочетал с большой общественной работой, неоднократно избирался депутатом Горно-Алтайского городского Совета депутатов трудящихся. За активное участие в общественной жизни и трудовой деятельности писатель отмечен правительственными наградами. В течение двадцати с лишним лет он был сотрудником областной газеты «Алтайдын Чолмоны». Он совсем немного не дожил до своего 75-летия. Мы проводили его в последний путь в 1973 году.

Весьма интересна и поучительна биография писателя. Родился Ч. А. Чунижеков 10 ноября 1898 года в селении Куюм Эликманарского района в семье плотника. В 1916 году ему удалось окончить три класса церковно-приходской школы, но продолжить дальнейшее образование он не имел возможности.

Только с приходом Советской власти открылись возможности для получения образования. Чалчик решил воспользоваться ими и в 1925 году поступает в совпартшколу. Но ему не удается окончить эту школу из-за болезни. Чунижеков возвращается домой, в Куюм. В 1927 году он избирается председателем крестьянского комитета общества взаимопомощи, затем заместителем председателя сельисполкома.

Литературная деятельность будущего писателя началась в 1926 году. Как и у всякого писателя, у Чалчика Чунижекова свой путь вступления в литературу. Об этом он мне рассказал сам, когда я готовил к изданию свою книгу о писателях Горного Алтая: «В 1926 году в Чемальском совхозе, организованном ВЦИК-ом по инициативе

М. И. Калинина, появился первый трактор. Знаменательным и символическим явилось и то, что первым трактористом был алтаец Коголюшев. Впечатление от увиденного было настолько сильным, настолько необычным в условиях нашей кочевой жизни, что я не удержался от соблазна и решил рассказать об этом событии в стихах. Так появилось в 1926 году в областной газете «Кызыл Ойрот» мое стихотворение «Коголюш», посвященное первому трактористу-алтайцу...». «...Окрыленный первым литературным успехом, — продолжал Чунижеков, — я стал регулярно посылать свои стихотворения в газету...»

Радостным событием в жизни Чунижекова является учеба на курсах работников сельских Советов, которые проходили в областном центре в 1929 году. После успешного окончания этих курсов он направляется на работу в Онгудайский райисполком, а в 1930 году его назначают секретарем сельского Совета в далекое урочище Каянчу. Там Чунижеков проводит большую культурно-просветительную работу среди алтайского населения.

Затем он вновь возвращается в родную деревеньку Куюм и до 1938 года работает счетоводом колхоза «Ленинский наказ». За весь период трудовой деятельности Чалчик Чунижеков не терял связи с газетой и был ее постоянным селькором. Именно эта любовь к газете, к печатному слову привела его на стезю профессионального журналиста. С 1938 года Чунижеков работает литературным сотрудником, заведующим отделом, ответсекретарем газеты «Алтайдын Чолмоны». Работу в газете он умело сочетает с литературным творчеством.

Основная тематика произведений Чунижекова этого периода — преобразования Горного Алтая, дела и трудовые подвиги людей. Особенно активизируется его публицистическая деятельность в 30-х годах. В 1933 году на страницах газеты «Кызыл-Ойрот» появляется очерк о колхозной жизни «Разговор братьев». Автор в форме беседы двух братьев о колхозе показывает преимущество коллективного труда. В том же году публикуются рассказы Чунижекова «На привале» и «Укрылись за карганой», в которых повествуется о борьбе красных партизан с белобандитами.

Комсомольцам Горного Алтая посвящены его произведения «Путевка», «Железная птица». Много стихов и рассказов посвятил Чунижеков Великому Октябрю, Советской Армии, колхозной жизни. Однако следует сказать, что Чалчик Чунижеков сильнее как поэт-сказитель. Широко известна его поэма «Тууди», посвященная знаменитому алтайскому рапсоду Н. У. Улагашеву, написанная в стиле народных эпических сказаний. Автор в этой поэме сумел красочно пере-

дать правдивые картины из жизни своего народа. В отличие от прежних своих произведений в этой поэме Чалчик Чунижеков изображает не только внешние действия персонажей, но и психологически убедительно раскрывает внутренние переживания героев.

Большой интерес представляют рассказы и очерки Чунижекова, посвященные наиболее важным вехам в жизни Горного Алтая. Таковы очерки: «В укрупнённом колхозе», «Агитатор», «В Татанаковском логу», рассказы «Кызнак», «В большой семье» и другие. Автор показывает в них ростки нового в жизни своего народа, рост его духовных и материальных запросов, проповедует дружбу народов.

Чунижеков пишет не только о передовиках сельского хозяйства. Героями некоторых его очерков являются рабочие. Вот перед нами очерк «В большой семье», рассказывающий о работниках швейной фабрики.

Мачок Чанчибаева восемнадцатилетней девушкой пришла на фабрику. Вначале работала ученицей, затем, освоив профессию швеи, она стала мастером своего дела. Автор показывает благотворительную роль коллектива фабрики в формировании характера девушки.

В очерке хорошо показана дружба людей разных национальностей, их взаимопомощь и взаимовыручка. Большую помощь в овладении искусством швей-портнихи девушке-алтайке оказывают ее русские подруги — мастер Маша Бирюкова, секретарь комсомольской организации Клара Мишутина. В коллективе Мачок чувствует себя как в родной семье.

В 1959 году выходит новая книга Чалчика Анчиновича Чунижекова — его избранные произведения. В эту книгу писатель включил все лучшее, что было им создано за 30 лет литературной деятельности. Сюда вошли стихи и поэмы, очерки и рассказы. Особым разделом в книге представлены его ранние произведения. Известно, что уже в раннем периоде творчества писателя наметилась основная направленность его творчества — это любовь к простым и скромным людям труда, любовь к родному Алтаю. Именно эта тема занимает ведущее место во всем творчестве писателя, начиная со стихов о первом трактористе и кончая очерком «В Татанаковском логу» о труде академика М. А. Лисавенко.

Основной мотив большинства очерков — это свободный труд рядовых людей, строителей новой жизни. Писателю Чунижекову всегда было присуще острое чувство современности. Он повествует простым, доступным читателям языком, откровенно и доверительно.

В коллективном труде, в общей борьбе получают идейную и духовную закалку герои Чунижекова — таков лейтмотив его очерков и рассказов.

Важным событием в истории алтайской литературы явилось появление повести Чалчика Чунижекова «Мундузак». Наряду с прозаическими произведениями Л. Кокышева, А. Адарова, Э. Палкина, И. Шодоева, Д. Каинчина повесть Чунижекова знаменует поворот алтайской литературы к наиболее трудоемкому жанру — к прозе. Разумеется, первыми зачинателями этого вершинного жанра литературы были М. В. Чевалков и П. В. Кучияк. Таким образом, создавалась художественная история алтайского народа. Автобиографическая повесть «Мундузак» увидела свет на алтайском и русском языках. Это произведение с глубокой достоверностью переносит читателя во времена малоизвестные в алтайской литературе. Здесь речь идет о предреволюционных годах, об Октябрьской революции и первых годах становления Советской власти в Горном Алтае. Описанное автором достоверно потому, что он рассказывает нам о пережитом от лица главного героя Мундузака, который был не только очевидцем, живым свидетелем описываемого, но и активным участником этих исторических событий. Повесть «Мундузак» привлекает к себе читателей непосредственностью рассказа, меткостью жизненных наблюдений, образностью языка. Она глубоко поэтична, особенно в тех местах, где автор описывает природу родного края.

К несомненным достоинствам повести и удаче ее автора следует отнести убедительно и ярко нарисованный образ зайсана Мыклая. Мундузак сравнивает его с пауком, который человеческую кровь сосет... Значительна в повести идейно-эстетическая функция народной мудрости — пословицы и поговорки помогают раскрыть характеры действующих лиц. К месту используются народные песни. Они многое раскрывают в характере Мундузака и его любимой Санкаш.

Богат язык повести: образный, подлинно народный. Речевые характеристики героев самобытны, национально колоритны, насыщены юмором. Повесть, безусловно, имеет познавательную и художественную ценность.

Таким образом, писатель Ч. А. Чунижеков, осмысливая судьбу своего народа, внес значительный вклад в становление алтайской литературы. Он по праву является ее ветераном, старейшиной и аксакалом.

*С. С. КАТАШ,
доктор филологических наук, профессор.*

ЖҮРҮМДИК ЛЕ ЖАЙААНДЫК ЖОЛЫ БАЙ

Чалчык Анчынович ЧУНИЖЕКОВ 1898 жылда 10 ноябрьда Эликманар аймакта Куйум өзөктө Ыстиги Корочы деп жерде агашла узанар кижининг билезинде чыккан. Бичиичининг адазы Анчы деп кижини — Туулу Алтайдын ар-бүткенин, тайга-тажын сүреен жакшы билеечи. Ол ар-бүткенди шингдеер көп экспедициялардын жол баштаачызы болуп жүрген. Онын эрчимдү ижин баалап, геологтор Алтайдын бир сүмерин «Пик Чунижекова» деп адаган. Чалчык 1916 жылда церквенин школында үч классты үренип божоткон, же революциядан озо ого онон ары үренер арга келишпеген: көп улусту билени азыраарга адазына болужар керек болгон. Жаңыс ла Совет жан башталган согында үренгедий жол ачылган. Чалчык Анчынович 1925 жылда совпартшколго кирген. Же оорыйла, ол школды үренип божодып болбой салала, Куйумга ойто жанып келген. 1927 жылда Чунижеков бой-бойына болужар обществонын крестьян комитединин председателине, онын кийнинде журт исполкомнын председателинин ордынчызына тудулган.

Литературада бичиирин Чунижеков 1926 жылда баштаган. Кажы ла бичиичи чилеп ок, Чалчык Чунижековто литературага кирген бойынын жолы болгон. Чалчык Анчынович эзен тужында мен алтай бичиичилер керегинде «Литературные портреты» деп чүмдемелге керектү материал жууп, өрөкөннин биографиязын бичип баштагам. Ол меге бойынын акту колынан мынайда бичип берген: «1926 жылда Чамалда ВЦИК төзөгөн совхозко М. И. Калининнин жакылтазы аайынча Алтайга баштапкы трактор келген. Ондо сырагай ла учурлузы ла аярулузы баштапкы тракторист Көгөлүшев деп алтай уул болгонунда. Бистин көчкүн жүрүмисте ол көргөн керек айдары жок кайкамчылу солун керек болордо, мен ол керегинде үлгерлеп айдарга шүүнгем. Онойдо 1926 жылда «Кызыл Ойрот» газетте баштапкы тракторист алтай уул керегинде «Көгөлүш» деп үлгер чыккан. Онын лирический геройы — алтай тракторист. Ол темир атка минген баштапкы ла алтай кижини болгон. Онын учун бу үлгердин учуры сүреен жаан. Озодо карануйда жаткан албатынын жаңы жүрүмге ууланганы бу үлгерде жарт көрүлип жат. Бу үлгерди алтай улус жакшы уткыган».

— Литературада бойымнын баштапкы ченелтем жакшы болгонына сүүнеле, мен чийген үлгерлеримди газетке улам сайын ийер болдым — деп, Чунижеков онон ары меге куучындады. Ол ок жылда онын «Кырачы», «Анчы» ла өскө дө үлгерлери газетте чыккан.

1928 жылда үредүчи Мундус-Эдоков белетеген «Таг Чолмон» деп жуунтыда Ч. Чунижеков кееркедип жазаган «Апшыйак ла түлкү», «Са-

ныскан», «Түлкү ле сыгырган» ла «Баалу» деп балдардын алтай чөрчөктөри салынган. Соңында «Совет Ойротиянын өзүми» деп жуунтыда «Көкөөш» деп база жакшы үлгери жарлалган. Оndo поэт жокту алтай кижии торолоп өлөргө болбой, андазынла аш салып, кара тери агып, шыралап жүрген жүрүми керегинде куучындаган.

1925 жылда Чунижеков журт Советтердин ишчилеринин областной курсын үренип божодордо, оны Ондойдо аймакисполкомдо иштеерге ийген. 1930 жылда дезде Чунижековты ыраактагы Кайынчы өзөктө журт Советтин качызы эдип ийгендер. Оndo ол алтай улустын ортозында жаан культурно-просветительный иш өткүрип, албатыны бичикке үредип, элбек иш өткүрген.

Кайынчыдан Чалчык Анчынович ойто Куйумга келеле, 1938 жылга жетире «Ленинский наказ» колхозтын счетоводы болуп иштеген. Кайда да жүрзе, кандый да иште иштезе, Чунижеков газетле колбуны жылытпайтан, жаантайын газеттин журткоры болуп туратан.

Шак онойдо газеттин ижиле жилбиркегени оны профессиональный журналисттин жолына тургусты. 1938 жылдан ала Чунижеков «Алтайдын Чолмоны» газеттин литературный ишчизи болуп иштейт. Ол редакциянын башка-башка бөлүктеринде иштеген: көчүрөөчи бөлүкте, культура бөлүктин жааны болот, журт ээлем бөлүктин ишчизи, корреспондент, литературный ишчи болуп, бир кезек өйгө газеттин каруулу качызы болуп иштейт. Журналисттин күнүн сайын бүдүретен ижиле коштой эл күреенин иштерин эдетен. База бир учурлу ижин — алтай албатынын фольклорын жууп, кепке базып чыгарганын — темдектеер керек. Онын балдарга учурлаган чөрчөктөри, куучындары жиит кычыраачыларга элбеде жарлу болгон. Ч. А. Чунижеков газетте балдарга учурлаган толык төзөгөн. Ондый бүктер ай сайын чыгып туратан. Жаңы ла литературада таскап турган жиит авторлорго, нацшколдын үренчиктери А. Адаровко, Л. Кокышевке, Э. Палкинге, жаан болужын база жетирген.

30-чы жылдарда онын чүмдемелдеринин төс темазы — төрөл Туулу Алтайдагы кубулталар, ишкүчиле жаткандардын ижи ле керектери. Онын публицистический ижинин эрчими анчада ла 30 жылдарда тыгыган.

База бир жаныла, Чалчык Чунижеков чөрчөкчи-поэт болгоныла тын. Онын анчада ла элбеде жарлу чүмдемели — «Тууҗы». Оны автор алтай кайчы Н. У. Улагашевке учурлап, алтай албатынын кай чөрчөктөрине кеберлештире бичиген. Чалчык Анчынович бойынын бу бичигинде алтай улустын жүрүмдеги чын керектерин чокум, жарт көргүскен. Алдындагы бичигендерине көрө, автор бу поэмада улусты жаңыс ла тыш бүдүминен көргүскен эмес, же онойдо ок оlorдын

сагыш-олудын салым-жүрүмиле колбой көргүзөт. Анчада ла туујуынын төс геройы кайчы Улагашевтин сүр-кебери јарт көргүзилген. Улагашев туујуда чек тирүдий, албатынын ойгор кожончызы болуп көрүнөт. Автор төрөл ар-бүткенди, калыктын јадын-жүрүмин, јандаган јанын билгир бичиген. Поэмада качан да ундылбас үзүктөр бар, темдектезе, којойымга кузук сатканы, байларга удур тартыжарына учурлаган чөрчөктөрдү кайлаганы ла өскөлөри де.

Жүрүмди јакшы билери бичиичиге бичип баштаган ла тарыйынан ала чике чындыктын јолына турар арга берген. Оны бис Чунижековтын баштап бичиген, једикпестерлү де болзо, је бастыра жүрегинен бичиген бичиктеринен көрүп јадыбыс.

1957 жылда Чалчык Чунижеков очерктердин ле куучындардын, балдардын чөрчөктөринин јуунтызын чыгарган. Бу очерктердин ле куучындардын јуунтызында автор јаандаткан колхоз керегинде, агитатордын каруулу ижи керегинде, озочыл койчынын ченемели ле санаа-шүүлтези керегинде, ар-бүткенди кубултып турган билимчилер ле оног до өскө учурлу сурактар керегинде бичип јат.

«Јаандаган колхоз» деп очеркте Чунижеков колхозтын жүрүминде калганчы өйлөрдө кандый јаан кубулталар болгонын чокум көргүзөт. Алтайдын тууларында јайылып калган бир колхоз јуртты алып, ондогы једимдерди ле көгүс өзүмнин једимдерин јартап, озогы каан тужындагы өйлөрдү эске алынып, түндештирип, автор Совет јаннын политический учурын бийик көдүрип јат.

Ч. Чунижековтын Ада-Төрөл учун јуу тужында чүмдеген көп тоолу төрөлчи күүн-тапту үлгерлери калыкты оморкодот, јенүге јөмөлтөзин јетирет.

Јадын-жүрүмди јакшы бичип, бойынын калыгыла бек колбулу болгоны Чунижековтын баштапкы үлгерлеринен ала «Мундузак» деп повезине јетире иле јарт көрүнөт.

Автор повестыте бойынын жүрүмин эске алынып, чын болгон учуралга тайанып бичиген. Повесть озогы јадын-жүрүмди бичигенинен башталза да, је онын укаалу учуры тузалу да, учурлу да. Ишкүчиле јаткан орус албатынын озочыл учуры, интернациональный јанжыгулары ла сондогон албатыларга јетирген болужы керегинде бичилгени бистин алтай литературада эм тургуза ас. Мынын учурын јашөскүрим «Мундузак» деп повестьтен билер аргалу. Чунижековтын повези П. В. Кучияктын «Адыјок» деп романына кеберлеш. Онызы јакшы, не дезе, «Мундузак» алтай литературада төзөлип турган национальный јанжыгуны оног ары улалтканы болуп јат. Ол кычыраачыларга сүрекеј јилбилү. Повесть орус тилге көчүрилип, база кепке базылган.

Чалчык Ангчынович совет Бичиичилер биригүзининг членине 1958 жылда, биригү тӱзӱлип турарда, алынган. Общественный иштерде кӱп жылдардын туркунына турушкан. Ол ишкүчиле јаткандардын депутаттарынын Горно-Алтайсктагы городской Соведининг депутадына үч катап тудулган. Профсоюзтын ижинде эрчимдү турушканы учун Чалчык Ангчынович «За трудовое отличие» деп медальла кайралдаткан.

Алтай Республиканын эн јаан јашту бичиичизи алтай литературанын тӱүкизинде артып, чӱмдемелдери келер үйелерге керектү болоры аланзу јок.

С. С. КАТАШ,

филология билимдердин докторы, профессор.

ОСВОЕНИЕ ЖАНРА

Многие критики утверждают, что при становлении прозаического жанра в литературах народов Сибири решающее значение имеет творческое освоение национальными писателями опыта русской классической и советской литературы. Литературы малых народов не имели своих национальных традиций, кроме фольклорных. В общих чертах это правильно. Не всегда живая литературная практика укладывается в рамки такой схемы.

Чунижеков — прекрасный знаток алтайского фольклора, в его использовании писатель продолжает традиции Павла Кучияка и Афанасия Коптелова.

Особую поэтичность повести «Мундузак» придают те страницы, где с глубокой любовью и сердечной непосредственностью рассказывается о своеобразном быте и обычаях алтайцев, об удивительной природе горного края. Поэзия детства сына гор волнует и русского читателя.

В композиционном отношении повесть не сложна. Писателю не всегда и не везде удается так сгруппировать образы, чтобы они способствовали выявлению главной мысли произведения. Это объясняется, во-первых, особенностями биографического жанра, где в центре повествования стоит обычно один герой, во-вторых, тем, что у Чунижекова не достает еще писательского мастерства в построении крупного произведения.

Автор часто приписывает своему любимому детищу такие качества, которыми он не мог обладать.

Художественный просчет объясняется тем, что автор следовал не логике развития характера, а заранее придуманной схеме. Писатель отходит от схемы, следует жизненной правде, образ Мундузака по настоящему интересен.

А. Китайник, переводивший повесть, бережно сохранил алтайский колорит произведения, отдельные места книги тщательно переделал с автором, внес поправки в композицию.

Повесть Ч. Чунижекова «Мундузак» отражает как сильные, так и слабые стороны развития прозаического жанра в алтайской литературе.

Г. В. КОНДАКОВ

«Сибирские огни», 1966, № 7, с. 184.

ЈОЛ БАШТААЧЫ

Чалчык Анчынович алтай поэзиянын төзөөчилеринин бирүзи деп јолду чотолып јат.

Бойынын чүмделгезинде поэт фольклорго тайанган, је фольклордын эп-аргалары онын үлгерлеринде јүрүмле колбулу чек јангы учур алынып, оны јангырткан ла байгыскан. Чунижеков корреспонденцияларында, үлгерлеринде, очерктеринде ле куучындарында јангы кижинин сүр-кеберин, революцияла, социализмле кожо келген кубулталарды јураган. Поэт амадуларын јүрүмнен алып јат, онын да учун ол не ле керегинде бичигенде, алтай кижинин көрүм-шүүлтези, ич кебери көрүнип келетен.

Төрөл јеринин ар-бүткени ле улузы биригип, онын чүмделгезин канаттандырган. Чунижековтын чүмделгези ажыра алтай литературанын өзүминин текши ууламјызын шиндеерге јараар. Бичиичинин јүрүми, тыш јанынан көргөндө, јаан кубулталары јок, теп ле тегин билдирет. Је ол јаантайын бедреништү, табынтыларлу болгон.

Поэтин лириказы кеендиктү ле чокум. Онын идейный учуры, ууламјызы төрөл тилинин байлыгын литературанын мынан јаан жанрында тузаланып баштаарына јол ачкан.

Шак бу јылдарда Мундус-Эдоковло, Чагат-Строевле коштой, алтай литературада јайалталу јиит поэттер табылып келген. Онызы анайда ок ичкери јаан алтамдарла барып јаткан јангы јүрүмнин једими болгон.

Коллективизациянын шылтузында алтай улус көчкүн јадынды

таштап, өмөликтерге, оны ээчиде колхозторго биригип баштады. Мындый жаркынду кубулталар керегинде канайып бичибес! Литература жүрүмнөн сондобоско кичеенген. Ол жылдарда баштапкы жерге Павел Васильевич Кучияк чыккан. Оны күреелей тургандардын бирүзи — Чалчык Чунижеков. Чалчык Анчынович ол тужында «Туују» деп поэмазын бичип баштаган. Поэт «Туујунын» төс геройы ажыра атту-чуулу алтай кайчы Николай Улагашевич Улагашевтин жүрүмин көрүзип јат. 1939 жылда кайчыны СССР-дин Бичиичилеринин биригүзинин членине алып, «Знак Почета» орденле кайралдагандар. Кайралды ого Михаил Иванович Калинин табыштырган. Көс јок јангарчынын сүүнчизин Чунижеков мындый сөстөрлө јурап јат:

*Ак-јарыктын алдында
Алтан јаштан ашкан тушта,
Амыраар өйим јеткен тушта
Айдары јок ырысту болдым.
Адам көрбөгөн јолло
Мен јорыктап, барып келдим.
Адам кечпеген јаан сууны
Мен кечип, жүрүп келдим.
Күчтү кара айгырга миндим,
Кайкаар неме ондо болды.
Онын јорыгынын түргенин
Неге түндөп мен айдайын?..*

Поэманы поэттин баштапкы үлгерлериле түндөштиргежин, онын узы чик-јок јаранып, творческий ийде-күчи тынгыганы јарт билдирет. Бу поэма Улагашевтин биографиязы эмес, је Туулу Алтайдын эн јарлу кайчызынын жүрүминде болгон учуралдарды тузаланып, албатынын өткөн јолын поэзиянын эп-аргаларыла көргүскени болуп јат. Поэмадан бис төс геройдын сөстөри ажыра албатынын салымы керегинде Чунижековтын бойынын санаа-шүүлтелерин билип аладыс. Мындый учуралдарда озор экилези — герой ло автор — бириге берет, экилези — јангы өйдин јангарчылары:

*Как агаштан бүр јайылды,
Кумак јерден өлөн өсти,
Олордын тынган тыныжыла
Јылым кайа көчкөлөнди.
Эдил күйүк үн серитпей,
Омок эдип турар болды.
Эл-албаты јангы јуртту,
Јырган јадар јанду болды...*

Поэманын жанровый структурасынын эн аңылузы — ол албатынын оос поэзиязыла бек колбулу болуп тура, ол ок өйдө оос творчестводо качан да туштабаган эп-аргаларды тузаланганы болуп јат. Албаты чөрчөктөрдө чын болгонын ла сананып тапканын ылгаштырбайтан.

Чунижеков јангыга сүрекей сескир болгон. Јангыны ол онын түүкилик өзүмиле, кайдан табылып келгениле колбулу көрүп јат. Онын учун Чалчык Аңчыновичтин бичиктеринде озогы јүрүм элбеде јуралган. Озогы јүрүмди дезе ол улустаң уккан, бичиктерден кычырган эмес, јиит тужында бойы көргөн. Је онызы керегинде көскө көрүнгедий, иле, чокым бичиирге јангы эп-аргалар керек болуп јат. Ол ок өйдө андый произведение бичири өйдин некелтези боло берген.

Онын учун поэт бир кезекке поэзияны таштап, «Мундузак» деп автобиография кептү повесть бичип баштаган. Бу повесть Л. Кокышевтин, А. Адаровтын, Э. Палкиннин, И. Кочеевтин чүмдемелдери ле кожо алтай литературанын прозага јаан ајару эткен өйин баштап туру. Мундузактын страницаларынан Совет јан башталып турган түүки өй куучындап тургандый. Повестьтин төс геройы — мундус сөөктү Аңчыбайдын уулы Мундузак, оныла коштой орус нөкөри Михаил Козлов, јангы јүрүм учун озор өмө-јөмө тартыжып јадылар.

Чунижековтын «Мундузак» деп повези — төрөл фольклорын терең билген ле көпнациональный совет литературанын байлык ченемелине тайанган алтай бичиичинин эн јаан једими. Повестьтин кажы ла геройынын сүр-кебери, тили башка, өскөлөрине јүзүндеш эмес, озордын кылык-јандары, санаалары база башка-башка эдип бичилген.

Чунижеков балдардын писатели болбогон, је озорго до күүнзеп бичиген. Ол јиит кычыраачыларын ар-бүткенди сүүрине, јаман керектерле јөпсинишпезине үреткен. Андый амадула ол албатыдан уккан чөрчөктөрдү бичип, бойы да чүмдеп туратан. 1973 јылда онын чөрчөктөри К. Козловтын көчүргени аайынча орус тилге базылган.

Чалчык Аңчынович Чунижековтын чүмделгезинин төс темазы бистин јүрүм болгонын темдектеер керек. Ол албатынын түүкилик ченемели ле чактан чакка улалып келген кееркедим көрүм-шүүлтези айдып берген эп-аргаларды тузаланган. Бу көрүм-шүүлтеле Чалчык Аңчыновичтин чүмделгези албатыга качан да баалу болор.

В. И. ЧИЧИНОВ

«Алтын-Көл», 1978, № 1, с. 8-11.

Ч. ЧУНИЖЕКОВТЫҢ ЛИТЕРАТУРАДАГЫ ЖЕРИ ЛЕ УЧУРЫ

С. Суразаковтын «Алтай литература» (1962) деген бичигинде айдылганыла, Ч. А. Чунжековтын ченелте үлгерлери «Кызыл Ойрот» деп газетте јирменчи јылдарда јарлалатан.¹ М. В. Мундус-Эдоковтын «Таң чолмон» (1928) деген кычырар бичигине Ч. А. Чунжековтын тоолу үлгерлери, куучындары ла чөрчөктөри кирген: «Анчы», «Кырачы», «Көгөлүш» ле оноң до өскө үлгерлер; «Апшыйак ла Түлкү», «Сагыскан», «Түлкү ле сыгырган», «Эрјине» деп албатынын чөрчөктөринен кееркеде јазаганы.

«Чунжековто литературага кирген бойынын јолы болгон — деп, шинжүчи С. С. Каташ темдектейт. — Ол Туулу Алтайдагы јангыртулу кубулталарды сүрекеј јарт көрүп, онын јаан учурын јакшы билген». Бойынын бу шүүлтелерин толо ло јайа С. С. Каташ «Чалчык Чунжеков»² деп статьяда јартайт.

Је нениң учун бис оны 40—50-чи јылдардын литературазына кийдирип турус? Бир јанынан, онын баштапкы бичигенин ченелте чүмдемелдер деп көрүп; экинчи јанынан алгажын, ол — М. В. Чевалковтын, М. В. Мундус-Эдоковтын, П. В. Кучияктын ченемелин улалткан бичиичи деп; үчинчизинде, онын чүмдемелдери көп јандај 40—50-чи јылдарда чыккан: бойынын өйинде Ч. Чунжеков чөрчөктөр јарлаган («Чөрчөктөр» (1941); «Балдардын чөрчөктөри» (1957), туујылар бичиген («Туујы», 1947); үлгерлер чүмдеген («Менин сөзим», 1953), очерктер ле куучындардын јуунтызын³ белетеген; 1962 јылда «Мундузак» деп автобиографиялык повесть чыгып јат. Мынан көргөжин, бичиичинин талдама деген чүмдемелдери 50—60-чы јылдарга келижет. Айдарда, Ч. Чунжеков эки өйликти бириктирип, эмдиги литературага јол баштаган бичиичи болуп јат.

Ч. Чунжековтын үлгерлеринде алтай кижининг оморкогон күүн-санаалары јуралат. «Кремльдин чолмоны» деген үлгерде поэт мынайда чүмдейт:

*Јылу күн Москвага чалыды,
Элбек ороонды текши јылыдат.
Кремльдин јаркынду чолмоны
Менин санаамды улай јарыдат.*

¹ Суразаков С. С. Алтай литература. Горно-Алтайск, 1962, с. 46.

² Каташ С. С. Чалчык Чунжеков//Алтай литература керегинде статьялар. Горно-Алтайск, 1962, с. 150—158.

³ Чунжеков Ч. А. Бичимелдердин талдамазы. Горно-Алтайск, 1959; Чаңкыр өзөктөрдө. Горно-Алтайск, 1966.

Көдүринилү санааларды поэт күүле куштын сүр-кебериле тундештирип туру: «Куркун канатту күүле куштар // Жалкын кептү учуп жүргүлөйт». Эмезе:

*Айас, чанкыр тенгериле.
Күүлелер жайым учкылайт.
Улу Кремльдин өчпөс чолмонында
Албатылар ырызын тапкылайт.*

«Жас» деген үлгеринде Ч. Чунижеков жасты «Жаңы жылдын быйанзак кызы» деп адап туру. Жылдын ойине «сен» деп баштанып, автор онын сүүнчизин, жылузын агылап темдектейт:

*Жаңы жылдын быйанзак кызы —
Жылу жазыбыс, биске келдин.
Жаркынду күннин изү чогуун
Жалан жерлерге жетирип бердин.
Сенин тынган тыныжыңа
Мөңкү тоштор кайыла берди.
Элбек жеримнин сууларына
Бийик туулардан урулып келди.
Бойуннын өткөн жерлеринде
Журттарды сүйүмүлө толтырдың
Быйанзып баскан изинде...
Чечектү кебисти артырдың .
Арыштын жайылгак бүрлери
Күнге жажарып жалтырады.
Куштардын ума жок үйүрлери
Кыштаган жеринен жангылады...*

*Сен, жараш жас, текши журттарда
Бисти эрчимдү ишке көкүттүң.*

Чын учуралга эмезе улуска учурлалган очерктер бичип тура, Ч. А. Чунижеков куучын ла повесть деген жанрла чүмдеерге темиккен. Элден озо онын куучындарында озогы керектер, ол ойдөги жадын-жүрүм чындык журалат. Бу куучындардын тили байлык учун, кычырарга жылбилү ле солун. «Жайзаннын жаргызы» деген куучында Ч. Чунижеков М. Чевалковтын («Алтайдын аңдары»), М. В. Мундус-Эдоковтын («Каракуланын жаргызы») ченемелине тайанат. Чевалковтын баснясында аңдар ортодо жайзан, албанчы, темичи тудулып турган болзо, Ч. Чунижековтын чүмдемелинде өскө ой

јуралганы сезилет. Ого коштой, бу чүмдемелдердин жанрлары база башка: басня, туујы ла куучын. М. Чевалковтын баснясында «эт јиир јимекей андар бир одуга јуулды, эт јибес јобош андар башка одулу болды». Јамыга тутканы: айу, бөрү, түлкү. Олор албатыны канайда базынып турганын автор бултаарта јурайт:

*Азулу айу албатыдан аймап алып, јип јүрди.
Көзи канду көк бөрү темичи болуп,
Кородо јонын јип јүрди.
Албанчы болгон түлкүчек...
Артыктап алып ок јүрди.
Јокту јонын јонып турдылар,
Јонып алганын кул эдиндилер.*

М. В. Мундус-Эдоковтын «Каракуланын јаргызында» Алтайдын андарынан комыдал чыкты:

*«Айу-јайзан јимекей, карынзак — дешти.
Бөрү-темичи ачап, казыр, јеек,
Түлкү-албанчы сайыркак, јакшыркак
Каракула-каанга комыдал јетти.*

Je јуулган андардан сөс айдары јок болтыр. Тамагы калтырап, Сыгын андардын комыдалын Каракулага јетирди. Комыдалдын чынын-төгүнин билердин ордына Каракула айу, бөрү, түлкүнин адаанын алып, комыдал эткендерди истей берди.

*Сыгын, булан, элик — үч карындашты
Аай-баш јок чыбыктайла,
Амтажытпай бууп өлтүрзин — деди.*

Мыны уккан «Јобош андар тынын алып чыкты, эки көдөчизин ээчидип, эли-јоныла јакшылажып, эрлү Каракула јанды, Эртиш сууны кечире јамылулар үйдешти». Тургузылган сурагыла, чүмделген кемиле бу чүмдемел база солун.

Ч. Чунижеков дезе бойынын куучынында кижинин јаңын јабыс көрүп, кижини кулданганын, базынганын чындык јурайт. Автордын бичигениле эки башка кылык јаң јуралган: кул канду јалканчык улус ла бийиркеп билер, тынзынган Капчы јайзаннын сүр-кебери. Je сүр-кебер јураарында Чунижеков јаңжыккан эп-сүмелер тузаланат. Темдектеп алза, Капчынын «көстөри бөрүнин көзи ошкош, кандалып калган, эскиннин күреези ошкош калын эриндү», «айу чылап алгырар». Бу куучында автор озогы өйлөрдө алтайлардын шыралу јүрүмин јурайт.

43074

Ч. Чунижековтын «Најылык» деген куучынында алтай ла орус улустын најылыгы көргүзилген. Алтай кижиге буурзак болгоныла аңыланат. Андыйлардын тоозында Мекишке өбөгөн. Ол бир күн кырада иштенип турза, Аркадий деп орус келип, көчөргө жер сураган. Мекишке бу сурактын учурын чек кайкап, каруу жандырат: «Жерди, оны кижиге жайаган эмес, оны кемнен сурайтан? Алтайдын эдеги элбек, менин жаныма көчүп кел». Жети күннен өтпөди, Аркадий көчүп келди. Ол үч балалу, эки атту, бир уйлу эмитир. Бу алтай ла орус утку улус бой-бойло-рына канайда болужып, экү өмө-жөмө иштенгенин, најылашканын автор бүдүмжилү журап жат. Аркадий кыра сүрген. Бир адыс жерге үрөн жетпей каларда, Мекишке ого эки көнөк арба уруп берди. Аркадий тура тудуп алды, Мекишке ого чалгы берди, аш согорго үрөттү ле о. ө. Алтай ла орус најылашканы түүкилик учурлу керек. Ч. А. Чунижековтын бу баштапканын соңында өскө дө бичиичилер улалтар.

«Келер өйдиг... кычыраачыларына Чунижеков, байла, жүк ле эки чүмдемелдин — «Мундузак» ла «Туујынын» — авторы болуп артар¹ — деп, журналист Б. Кортин бичиген.

Мынайда айтканы, байла, бу чүмдемелдердин темазын ла учурын аңылап темдектегени. «Чунижековтын автобиографиялык повези идейный учурыла, художественный кебериле П. Кучияктын «Адыјогына» кеберлеш — деп, шинжүчи С. Суразаков темдектеген. — Кучияк ок чылап, ол бойынын жүрүмин алтай албатынын жадын-жүрүминде болгон жаан исторический учуралдарла — революцияла, граждан жуу өйиле, Совет жаннын баштапкы жылдарыла колбоштыра көргүзөргө сананган».²

Повесть эки жаан бөлүктөн турат. Кажы ла бөлүкте бойынын бажалыктары бар. Мундузактын, төс геройдын, сүр-кебери жаштан ала эр кемине жетире чокум журалат. Баштапкы бөлүкте уулчактын сөс уккуры, не-немеге јилбиркеги чындык көргүзилет. Анчада ла бичикбиликке билгир, сагыжыла курч болуп аңыланат. Онын адазы, Анчыбай, база бичикчи кижиге болгон. Уулы, адазы чылап, бичикчи болорго темишет.

Јажы жеткен уулды айылду-јуртту эдип саларга ада-энези эртеден сананган. Бир јанынан, Мыклай байдан камаанду болбоско, бир эбин таап алар деп. Је сөс уккур уулы бу тушта ада-энезиле удурлажып, бойынын сөзине турар эр болгонын бүдүмжиледи.

¹ Кортин Б. В. Тонмок суу бар // «Алтайдын Чолмоны», 1978, 4 ноябрь.

² Казагачева З. С., Суразаков С. С. Алтай литература. Хрестоматия. 9-10 кл. Горно-Алтайск, 1978, с. 166.

Повестьтин экинчи бөлүгинде албатынын жадын-жүрүминде түүкилик учурлу керектер көргүзилген. Кобы-жикте жаткан алтайларды актар ла кызылдар чаксырадып, Совет жан төзөгөн. Бу керекте адалу-уулду Анчыбай ла Мундузак эрчимдү туружып жат. Анчада ла өмөлик туштагы керектер жаркынду журалган. «Автобиографиялык чүмдемел темазыла солун да болзо, чүмдеер эп-сүмезиле Ч. Чунижеков социалистический реализмнин жолында турган. Анчада ла төс геройдын салымы озолондыра темдектелгениле журалган»¹ — деп, шинжүчи Р. А. Палкина бичийт.

Чүмдемел автобиографиялык болгондо, ондо чын болгон учуралдар ла түүкиде болгон улустын ады адалат. Темдектеп алгажын, Ч. Чунижековтын чүмделге жолын бичиичи М. В. Мундус-Эдоков ууламжылаган. Бу учуралды Ч. Чунижеков мынайда журайт: «Боро атту, боро шляпа бөрүктү, бийик сынду Мирон элден озо Узнайга келди... Мирон Узнайдан көп кожондор бичип алала, Урлу-Аспакка келип, база көп күндер өткүрди. Онон Куйумга ажып, Анчыбайга келди...

— Мында кожончы, чөрчөкчи кижиде бар ба? Мен «Тан Чолмон» деп жуунты чыгарарга, алтай кожондор, үлгерлер ле огош чөрчөктөр жууп жүрим — деп, Мирон айтты.

— Андый немелер бистин Мундузакта толтыра жадыры. Керек болзо, оныла куучындажыгар.

— Кайда ол? Экелип, менин көзиме көргүзеер, мен оныла таныжайын — деп, Мирон айтты.

Мундузак келди, колдон тудуп жакшылашты. Мирон Мундузакты кезе көрүп отурала, айтты:

— Же, бажын жаан, көзин чокту, көксин терен, бырчыт уул эмтирин. Сенде бичиген жакшы немелер көп деп айдыжат, андый немелер меге сүрекей керектү. Сен ижинди көргүзерин бе?

...Мундузак тере сумказынан кожондорды, үлгерлерди, балдардын чөрчөктөрүн чыгарала, столго жайып берди. Мундус-Эдоков ончозын кычырып көрөлө, «Шак мындый немелерди мен бедреп жүрген кижиде — деп, мойнын тыртыйтып айдат — Бу мыны ончозын меге бер. Жакшы бичиген немелер эмтир. Мен оны апарала, кезигин газетке берейин, кезигин «Тан чолмон» деп жуунтыга салайын.

Сен тууҗычы кижиде болуптырын. Бу ижин качан да таштаба... Учы-түбинде албатынын тууҗычызы болуп каларын — деп, азу сагалын сыймай тудуп отурды. Мундузак жөпсинди. Бектен таадазы-

¹ Палкина Р. А. К изучению проблем развития алтайской прозы // Ученые записки, 1971, № 10, с. 70-71.

нан уккан чөрчөктөрүнөн алты чөрчөк, база үлгерлер ле кожондор берди. Мирон «Таң чолмон» жуунтызы чыкса, Мундузакка бир бичик ийеечи болды».

Мындый үредү-таскамал алган кижининде ол бойы жаңы чүмдеп тургандардын жайаан ижин ууламжылаган: А. Адаровтын, Л. Кокышевтин, Э. Палкиннин, Б. Укачиннин, И. Шинжиннин ле о. ө.

Айдарда, бичиичи ле журналист Чалчык Анчынович Чунижеков литературада кайкамчылу жол өткөн. Туку 20-чи жылдарда чөрчөкчи Бектен таадазынын чөрчөктөрүн бичип ле литературага эптештире жазап турала, бойы үлгерлер ле туујулар чүмдеп баштаган. Журналист болуп иштеп тура, очерк деп жанрды кениткен. Бичиичилерден тем алып, өскө литературалардын ченемелине тайанып, куучын ла повесть деген жанрларды улалткан. Анчада ла автобиографиялык жанрды өнжиткени алтай литературанын түүкизинде учурлу керек. Бичиичинин бу колбуларын, табынтыларын оны ээчиде өскөн үйе једимдү көндүктиредилер.

*Н. М. КИНДИКОВА,
филология билимдердин кандидады.*

ҮРЕНЧИКТЕРИ ОНЫ УНДЫБАС

Мен школдо үренип баштаарымда «јаңалип» букваларла үренгем. Жаңалиптеп чыгарган алтай чөрчөктөр, куучындар, кожондор ло өскөзи де болгон. Је јаан удабай жаңалип буква тузаланар деген улусты «албатынын өштүлери», «националисттер» дейле, айдай бергендер. Школдын библиотекасында ла үренчиктерде жаңалиптеп чыгарган бичиктер болгон. Ол бичиктердин бастыразын јууйла, өртөп салгандар. Онын кийнинде биске, үренчиктерге, кычырар неме јок боло берген. Орус бичиктер бар да болзо, орус тил билер эмес.

Шак мындый айалгада база ла бир көрзөм, балдар кайдан да «Чөрчөктөр» деген бичик таап алгандар. Ол 1941 жылда болгон эмтир. Бис ол чөрчөктөрдү кычырар болуп, очередь тургузып алганыс. Оны учына јетире кычырган бала кийиндеги очередьте турган балага берип туратан. Учы-учында ол бичик ылбырап, сайалып калган, кижини кычырар да аайы јок боло берген эди. Шак бу чөрчөкти Чунижеков Чалчык Анчынович бичиген деп, биске үредүчи јартаганы санаама кирет. Ол кижинин чөрчөги биске сүрекеј јараган. Түнде темир печ-

кенин жарыгына тудуп кычырала, баштын алдына (јастык бар эмес) салала, уйуктап турарыс. Кычырган чөрчөкти бойы-бойыска куучындап турарыс. Ончобыс ол чөрчөктин баатырлары ошкош болорго амадап турганысты бой-бойыска айдып жүретенис. Ол өйдө бичичини көргөн дө, ого туштаган да кижини јок ине. Үредүчиден ле угуп жүретенис.

1947 жылда мен Улаган аймакта «Кызыл Тандак» колхозтын жылкычызы. Уулдар кайдан да «Туујы» деген бичик таап алгандар. Кем, кайдан, канайда алганы санаама кирбейт. Бис жылкылап жүрзеес, түндеги одуда селижип кычырарыс. Оны чөрчөк ошкош эдип бичигени биске сүрекеј јилбилү ле јарамыкту болгон. Кийинде угар болзо, оны Чалчык Анчынович бичиген эмтир. Ол улу кайчы Улагашев Николай Улагашевич керегинде туујылап бичиген ине. Бис оны кычырып, бойы бойыска куучындап турарыс. Николай Улагашевич биске сүрекеј јаан күчтү, кижини күүндү, јокту-јойуга болужып жүрген баатыр деп билдирген. Туујыны бис көндүрө ле чөрчөк деп бодогоныс. Анайдарда, Чалчык Анчынович ол өйдөгү јиит улуска јакшы јаны јаар бурыларына, јакшынак улус болуп өзөрине болушкан, ууламјылаган ла таскаткан кижини деп көрүп јадым.

Мен бойым черүде он јылга јуук жүргем. Бойымды Чалчык Анчыновичтин чөрчөктөриндеги баатырларына түнгей бодоп, јакшынак јуучыл болорго амадап жүрген эдим. Байла, онын учун мени командир эдип тургузып туратан ошкош. Черүден јанып келеле, «Алтайдын Чолмоны» газетке ишке киргем. Менин отурып иштеер кыпта Чалчык Анчынович Чунижеков иштеп турган эмтир. Бу бичиичи кижиле мен баштапкы ла катап мында танышкам. Чалчык Анчынович газетти «Кызыл Ойрот» деп адап турган өйдө иштеген. Јартын айтса, ол 1938 жылдан ала 1958 жылга јетире газетте иштеген. Мен газетте иштеерге 1955 жылда келгем. Ол тужында оны «Алтайдын Чолмоны» деп адап тургандар. Коштој до отурза, менин ижим башка, Чалчык Анчыновичтин ижи база башка болгон ине. Ол тужында газеттин сок јангыс литературный ишчизи Чалчык Анчынович болгон. Өскө ишчилер корреспонденттер деп адалып туратан.

Ол тужында Чалчык Анчынович литература ла искусство деген сурактарла иштеген. Јангы баштап турган јиит бичиичилердин баштапкы произведениелерин «Алтайдын Чолмоны» газетке саларга јангыс ол белетеген. Үлгерлерин табыштырган уулдар ол тужындагы нацшколдон көп келип туратан. Москвада үренген Кокышев, Адаров ло Палкин јангы произведениелерин Чалчык Анчыновичтин адына ийип туратандар. Нацшколдо олардын кийинде үренген Укачин, Ередеев, Качканаков ло өскөлөри де Чалчык Анчыновичке јаантайын келип туратандар. Анчынович дезе, кандый да бош јок

болзо, ижин туура салала, уулдардын бичиген үлгерлери керегинде узак куучындажатар эди. Анайда жиит бичиичилердин жолун ачып, көндүктүрүп ле баштап жүргөн кижин болуп жат. Онын учун Чалчык Анчынович литературада ла искусстводо жаан ис артырган кижин болуп жат деп бодоп турум.

Чалчык Анчыновичле жаңы кабинетте 4 жылдан ажыра өйгө кожо отуруп иштегем. Мен бу кижиле акту бойым танышканынан ала ол онноң ажыра бичик кепке базып чыгарган. Произведениелери «Алтайдын Чолмоны» газетте улай ла чыгатар. Ол өйдө кычыраачылар Чалчык Анчыновичтин произведениелерин жарадып уткыйтандар. Элбеде жарлу чүмдемелдеринин бирүзи «Мундузак» болгон эди. Онын геройы Совет жаң учун тартышкан, албаты-жоннын адаанын алган кижин болгон. Онын учун ол ишкүчиле жаткан кажы ла кижиге жуук ла жарт болгон. Кычыраачылардан Чалчык Анчыновичтин произведениелерин жаратканы керегинде бичиген самаралар көп келетен эди. Олордын көп сабазы газетте жарлалганы санаама кирип туру. Бичиичилерле коштой, Чалчык Анчыновичке өскө дө улус, ол тоодо «Алтайдын Чолмоны» газеттин журткорлоры, көп келетен эди. Келген кажы ла кижини тоор, жакшы куучындажар кижин болгон.

Ол улуска кару, кижин күүндү, жалакай, киленкей ле буурзак болгонын мен жаңы кабинетте бир канча жылга коштой отуруп иштейле, көргөм. Онын андый жакшызы меге де жеткен эди. Менин баштапкы уулым чыгарда, адын Чалчык Анчынович адаган. Уулым эмеш жаанап келерде: «Чалчык Анчынович сенин адынды адаган кижин. Крес адан болор» — деп айдып бергем. Меге де, менин билеме де кару кижин болгон.

Ол озогы алтайлардын жаңжыгуларын, жагдаган жаңын, кылык-жаңын жакшы билетен. Жаңы сөслө айтса, бу кижинин билбес немези жок болгон. Бис, «Алтайдын Чолмонына» иштеерге жаңы келген жиит улус, ондобой ло билбей калган сурактарды Чалчык Анчыновичтен сурап угуп алып, ишке түргөн таскап турганыс. Анчада ла литература ла искусство жаанынан, алтай жаңжыгулар, алтай литературный тил жаанынан бис онноң көпти билип алган эдис.

Чалчык Анчынович СССР-дин Бичиичилер бирлигинин баштапкы члендеринин бирүзи болгон. Жиит бичиичилерден бирликтин членине кирерге көп улус белетеген. Ол анайда ок СССР-дин Журналисттеринин бирлигинин баштапкы члендеринин бирүзи болгон.

Бисти бу бирликтин членине кирерине эрчимдү белетеген кижин болуп жат. Чалчык Анчынович Чунижековты үренчиктери качан да ундыбас деп бодоп турум.

*И. ЧУЛЧУШЕВ,
журналист, ветеран.*

ОЙГОР JҮРЕКТҮ ӨРӨКӨН

Мен кичүден ала үлгерлер бичип туратам. Же оны газетке ийери санаада јок болгон. Ұлгерлерди кызычактардын альбомдорына бичип, ондо ок јуруктар јурап туратаным санаама кирет. 1948 жылда Ондойдын орто үредүлү школында үренип турарымда, бистин интернатка Сергей Сергеевич Каташ деп кижип келип јүрген. Кайкамчылу кеен кийимдү, галстукту, тайпак бөрүктү кижип. Ол сураган: «Стихтер бичип турган кижип бар ба, балдар?» Онон литература керегинде, Павел Васильевич Кучияк, Николай Улагашевич Улагашев керегинде сөс айткан. «Алтай албатыда эмди поэттер јок. Јалтанбай бичигер». Издательствонун, «Алтайдын Чолмонынын» адрестерин берген. Мен бир канча үлгерлер ийгем. Онон Сергей Сергеевичтен каруу келген: «Стихтерин јетире бышпаган эмтир, онон идеязы чокым эмес, је бичип ле, чөкөбө».

1949 жылда Горно-Алтайскта областьтын орто үредүлү национальный школы ачыларда, бисти, интернаттын өскүстерин, Тадыш Рафаэль Львович деп үредүчи кижип кош тартар машинага чогу отургызып, Горно-Алтайскка тартып келген. Белетеш уян. Орус тил јакшы билбес. Ұренерге күч. Же ондый да болзо, мен бичиген үлгерлеримнин бир экүзин алала, редакцияга баргам. «Алтайдын Чолмоны» ол тушта типографияга одоштой крестовый дейтен агаш турада болгон. Јаан эмес кыпта, дермантин јабынчылу бичинер столдын ары јанында јаан башту, јаан кара көстөрлү кижип отурган. Мен јакшылаштым. Ұлгерлерим бердим. Ол: «Јакшы» — деди. Ұлгерлеримди кычыра берди. Јүрегим шимиреп јат. Өрөкөн та нени айдар? Же Чалчык Анчынович мактабады да, адылбады да. «Бу мынызы жарагадый — деди. — Редколлегия көрөр, редактор та нени айдар?» Мен неге де иженбей јүре бердим. Онон бир күн школго келзем, «Алтайдын Чолмонын» илип салган стененин јанында балдар торт ло чуркуражып туру. «Поэт! Поэт! — Владимир Адаров. «Төрөл Алтайым». Көрзөм, менин үлгеримди печеттеп салган эмтир! Сүүнгенимди не деп айдар! Же сүүнчимди јажырып, өдө бастым. Кийнимнен: «Поэт! Поэт! Бистин поэт!» — деген үндер угулды. Ол ло күннен ала мени «Поэт» дежер. Мен бойымды торт ло Пушкиндий бодогом! Онын үлгерлерин эске алынгам: «Лицей», «Талайга», «Кышкы энгир». Бу јүрүмимде эн ле ырысту күн болгон.

Ұлгерди Чалчык Анчынович түзеткен, кыскарткан эмтир. Эмди ле кажы ла кортмаш үлгер бичиир, газетке јарлаар аргалу. Ол тушта «Алтайдын Чолмонында» јаан байрамдарга, улу Сталинге учурлаган беш-алты үлгер жылына јарлалза — бу јаан једим. Онын учун

Чалчык Анчынович айдар: «Володя, удабас јаан байрам, үлгер бичи. Улу башчынын јетен јажы јууктап келт. Санан. Бу бистинг уулар поэзияны чек ондобос не. Идея бийик болзын дежер. Бичизе де, орјин тагынган озочылдар керегинде бичиир керек дежер». Онон араай күлүмзирен салар. Сүрекей јалакай өрөкөн. Школдо литературалык биригү болгон. Оны Мария Викторовна Бабаева башкарып туратан. Сүрекей јараш, көөрөм, омок кыс. Бисле, јуунунг өйинде јетире үренип болбой, өгөөндөр болуп өзүп калган јииттерле, јажыт болгодый.

Онон Эркемен Палкин үлгерлер бичип баштаган, оной турала, 1950 жылда Шабалиннинг школынан бир канча балдар келген. Олордын тоозында — Лазарь Кокышев. Бис үчү тургуза ла најылажып ийгенис. Көрөр болзо, Лазарь менин үлгерлеримди газеттен кычырган эмтир. Бойы база туку качаннан бери бичип турган. Онынчы класста бис поэттер боло бердис. Озо баштап мен Эркемен ле Лазарьды үредип туратам: канайда бичиирин. Је оной турала, Лазарь мени акалап чыкты. Иван Ченчаев менин фотојуругымды кайдан да табала, бичип салган: «Јенүчил үренчигиме, јендирген үредүчизинен» деп. Жуковскийдинг сөстөрилел. Мен чала өөркөй бергем: «А, менен, байла, поэт болбос! Ондый болзо, офицер болорым». Ол өйлөрдө черүде командирлер једишпей турган. Военкомат бистинг су-кадыгысты көрүп, јакшы болзо, сөстөп туратан: «Офицердинг үредүзине баргар, уулар». Меге военком айткан: «Кара Талайда талайдын летчиктерине үредип јат. Ого барып үрен. Кийими кандый јараш! Пехотага көрө, белетеш те, кичееш те тын. Ончозы бар. Ого үзеери айына беш јүс салковойдонг стипендия төлөп јат! Јакшы летчик болуп үренип алзан, Атлантиканы, Тымык Тенгисти көрөрин!» Мен сүүне бергем. Барарым дегем. Нөкөрлөриме айткам, олор чала санааркай бергендер. «Литературный институтка үчү барар болдыс не?» — деп, Эркемен айткан. Лазарь сананып, таңкызын учына јетире тартып, унчуккан: «Сен, Володя, ол Ваняга ачынба. Поэзия учы јок телекей, кажыбыска ла јер једер. Је Лермонтов! Улу Лермонтов — офицер болгон! Лев Толстой база! А Шевченко — солдат. Јаңыс ла талайдын летчигининг јүрүми кыска деп уккам. Је келер өйдинг офицери учун көбүктү, јалбышту пуншты ууртап ийели». Онон базардын јанында јоон бочколу, бойы јоон эмегеннен үч кружка көбүктү сыраны алып, јык берип ийгенис. Је бу табышты школдын директоры Василий Константинович Плакас угуп ийеле, мени бойынынг кабинетине алдырган: «Володя, бу сен канай турун? — деген. — Алтай јонынга офицер эмес, поэт керек. А военный училищеге киреле, үренип болбозон, не болор? Јок, сен нөкөрлөрингле кожо бар!» Мен онынг сөзин

уккам, эмдиге јетире үредүчиме быйанду јүредим. Онон башка сөөгим кандый бир талайдын түбинде жылыяр, ундылып калар эди.

Бис јаантайын ла Чалчык Анчыновичке келерис. Өрөкөн бистин үлгерлеристи кепке базарга сүрекей кичеенер. Институтты божодоло, јанып келеристе, Чалчык Анчынович ол ло столында отурган. Ол ло культура бөлүгинин литературный ишчизи. Эмди бис өрөкөнгө болужып јадыс. Оны 1958 жылда бичиичилердин Союзынын членине алганыс. Очерктерин, үлгерлерин, туујыларын алдынан бичиктер эдип, кепке базып чыгарганыс. Чалчык Анчынович Чунижиков ак санаалу, ойгор көгүстү, је үредүзи ас кижип болгон. Ол үнин бийиктеткенин, кемле-кемле керишкенин мен качан да укпагам. Кыпта кижип јок болзо, ол чала тыртыја отурып, јаан-јаан букваларла заметкаларды түзедип, араайын кимиренип кожондоп отурар. Лазарьдын коқырына каткыратан. «Бу Коқышевтин ле таппазы јок!» — дейтен. Бойы да коқырлап билетен.

Бис чыдап келеристе, бисле кожо ууртап та ийетен: «Је, бүгүн кангырар (гонорар) алдым, ууртап ийзе кайдар?» Сүрекей күндүзек, карам билбес кижип. Бис онын айлында сүре ле болуп туратаныс. Ол бир өрөнөзи кенеп те калган болзо, бек, чыйрак кижип болгон. Алтан јажына онын талдап алган произведениелери кепке базылып чыккан. Редакторы Лазарь Васильевич Коқышев. Чалчык Анчынович бойынын алтан јажын сүрекей элбеде байрамдаган. Ончо төрөөндөрин, најыларын, таныштарын алдырган.

«Мундузак» деп повестьти бичип турарда, бис сүре ле јолугыжып, кажы ла бажалыкты шүүжип, түзедип, кыскартып, кожып турарыс. Ол көпти билетен, јайалтазы да бийик болгон, јангыс ла сюжет, композиция деп немени ондобой туратан. Онын учун мен үредүчиме, меге поэзияга јол ачкан өрөкөнгө, акту јүрегимнен болужып јүретем, ол сүре ле нени-нени эдер болзо, «аткан ок, айткан сөс» — дейтен.

Бис омок болгоныс, јаш болгоныс, айса, кезикте өрөкөнди јетире ондобой јүретенис? Је ол, Чалчык Анчынович Чунижиков, бистин эн кару үредүчибис болгон. Ол биске канат берген, кожонду учушка, ичкери јүрүмге.

*Аржан АДАРОВ,
поэт, бичиичи.*

ОНЫ ЭСКЕ АЛЫП JҮРЕДИМ

Кажы ла кижы кем-кем керегинде эске алып жүрет. Менин андый эске алып жүргендеримнин тоозында кайчы, бичиичи Чалчык Анчынович Чунижеков.

Озо ло баштап айдарга турганым, баштапкы классты божодып жада, 1946 жылда, менин колыма Ч. А. Чунижековтын «Балдардын чөрчөги» деп үлгерлик жуунтызы кайдан да учураган. Жука кадарлу бичикти кайда ла кычыратам: одындап барзам, койныма сугуп алатам, жүк одынды жууп алала, жүктенип жанардан озо ло үлгерлеп чийген чөрчөкти коркышту кычыарарым. Сууга барзам, бозулар кичееп жүрзем, текелер ле кучалар кабырып турзам, жайгыда өркөлөп, чычкандап андазам, уй саачыларга бозулар чыгарып, энелерин эмип, сүдин ийип те турган тушта, мен Чалчык Анчыновичтин бичигин жаантайын кожо алып жүретем. Бош ло болзо, кычыарарым.

Ол тушта мени бир кайкадар неме мындый: бу ла ок чөрчөктөрдү жаан да, жаш та улус айтканда, үлгерлеп айтканын укпагам. Же кай чөрчөктөрдү үлгерлеп айдып турганын, кайлап турганын көп катап ол өйдө угуп жүретем. Андый да болзо, тегин чөрчөктөрдү үлгерлеп айтканы солун болгон.

Жуунтыга мындый чөрчөктөр кирген: «Өскүзек, айу ла түлкү», «Алтын-Билек», «Түлкүнек ле Сагыскан», «Обөгөн лө түлкү», «Эрјине». Ол ок өйдө менин угуп, көгүске салган «Өскүс-Уул, айу ла түлкү» деген чөрчөгүм Ч. А. Чунижековтын чийген чөрчөгүнен эмеш башказы бар. Ойнодо бир кезек эрмектердин учуры мени аланзыдып эмезе булгап турганы учурайтан. Темдектезе, «күзүр мөштин төзинде алтын түктү айу алты ай уйуктады». Менин санаамла болзо, «мөштин күзүр төзинде» болор керек, оног мен Карамай деп жаанактан сурадым: бу күзүр мөш болуп јат па деп. Мөштин төзи күзүрлү болбой деп, 60 јаштан чик јок ашкан жаанагыс айткан. Чөрчөктөрдү кычырткан. Ол ло «Өскүзек, айу ла түлкү» деп чөрчөкти кычыарарымда, жаанак айткан: «Бу чөрчөктөрдү туба кижы чийген, айткан туру не».

Мен кайкап чыктым: бу база бистен башка кандый улус бар деп. Жаанактан сурагам — слер оны туба деп кайдан ондодоор? Жаанак айткан: «Ол туба кижы Өскүзекти тенекке баштаган. Айуны, андый жаан байлу анды, салданы кызыдала, кем өлөлөп, баштактанып турган. Тубанын туралтазы бар эмес» — деп, жаанак мени бүдүмчилегени эмдигенче кайкалда турат. Кийинде угуп, билип турар болзо, Ч. А. Чунижеков азийгы Эликманар аймактын кижизи болтыр.

Ол ок өйдө, эмди көрүп турар болзо, 1941 жылда, Чалчык Анчынович В. Ябыковло кожо «Чөрчөктөр» деп бичик чыгарган эмтир. Бу да бичикти бистин айылда кычыргылап турган ошкош эди. Не дезе, Темене-Коо баатыр Үч-Курбустанга барып, камла удур тартыжу өткүрип турганы эс-мас сагыжыма кирет. Чын, кийинде көрүп, кычырып турар болзо, ол кай чөрчөк Чалчык Анчыновичтин болтыр.

Айдарда, Чалчык Анчынович Чунижеков кай да, тегин де чөрчөктөрдү көп билер кижин болгон. Ол 1925 жылда үлгер бичип, газетке де чыгарган болзо, же жаштан ала кайчы таадазынан ла кайчы адазынан ас эмес кай чөрчөктөрдү угуп, кийинде бичиктерге чыгарганы ол. Чөрчөктөрдү ол кайлабай, үлгерлеп айдар жайалталу кайчы.

Чалчык Анчыновичке мен озо ло баштап 1951 жылда Горно-Алтайскта өскүс балдардын туразында, Октябрьдын байрамында, жолуккам. Ол тушта өскүс балдардын туразынын директоры Леонид Степанович Чичинов жаан байрамдарда город-калада ады жарлу улусту туштажуларга экелетен. Олордын тоозында: Ч. А. Чунижеков, Е. М. Чапыев, Чот Енчинов, И. Ортоңулов, Л. Кокышев ле өскөлөри де.

Же Чалчык Анчыновичле жуук жолугуп, куучындажып турар өйим 1953 жылдын жайында башталган. Школдон божоор өйдө, жанар алдында, мен «Алтайдын Чолмоны» газеттин редакциязына, эки-үч үлгер бичип алала, жаңыскан келгем. Редакция агаш турада иштеп турган эди. Кир келзем, жаан столдын кийинде кижин — ол Чалчык Анчынович. Өй тал түш. Улус онын кыбында жок. Жакшылаштын кийинде сурады:

— Сен кем? Ады-жолун не?

— Иван Шинжин — дедим.

— Не келдин? — соныркады.

— Мен стихтер экелдим — деп чокымдадым.

— А... айдарда, сен Пушкин эмтиринг — деди.

— Жок, мен Иван Шинжин — деп, база катап айттым. Не дезе, бу мындый жаан кижинин кулагы жастыра угуп турган болор деп санандым. Ийиндери столдын кырынан тын да бийик эмес. Бажы жаан. Чырайы толо. Үни чала кезем. Кулактары талбак эмес. «Жарда жарганат жапшынып калтыр» деген табышкак сагыжыма кирген. Же эки көсти бу кижиден албай тургам.

— Кайда, стихтеринди бер — деп айдала, алдында катый-катый жаткан чаазындарды туура салып, колын ичкери сунган. Тетрадьтын чаазынына бичиген үлгерлеримди Чалчык Анчыновичке бердим. Олорды ол тургуза ла көрүп, бойында кычырып баштаган. Ол мени

отур да деп неме айтпаган. Онын эриндери кыймыктабайт та. Же көстөри жолдыктарды бажынанг ала учына жетире ајыктап турганы билдирлү.

— Же, Шинжин, стихтеринди кычырып көрдим. Олор редакцияда јатсын. Јакшы дегенин редакция газетке салар. Салбаза, база онын табы — деп, Чалчык Анчынович айдала, мени көрүп, кенертен сурады: — Сен стихтерди көп бичип турун ба?

— Эйе — дедим. — Күнине бир беш киреден.

— Тын иштенип турган эмтиринг. Же, јан. Стихтеринди көрөрис. Јакшызын чыгарарыс. Бичи ле, иштен ле.

Мен редакциянан чыгала, интернатка јанып келдим. Ол јыл менин сыным тын да өспөгөн болзо, је мойным база тын чөйилген деп айдар керек. Күнүн ле «Алтайдын Чолмонында» үлгерлерим чыккан ба деп сакып жүргем.

Анайып, 1953 јыл түгенеле, база ла јай келген. Газетке үлгерлеримди апарып та турзам, чыгып ла тургандары јок. База ла јанар алдында, бир канча үлгерлер алала, редакцияга келдим. Чалчык Анчынович былтыргы ла јеринде отуры. Не дезе, мен кышкыда редакцияга жүрбей, үлгерлерди конвертейле, ол јаар ийип турган болгом. Эмди оны көрүп, санандым: бүткүл јылга столдын кийнинен туруп, айлына јанбай, иштеп ле отурган кижиде болгодый.

— Же, нени экелдинг, нөкөр Шинжин? — деп сурады.

— Стихтер — дедим, — а былтыргы стихтерим кайда? — деп, энчикпей сурагам.

— Олор јаман болгон, редакция чыгарбас деп јөп чыгарган — Чалчык Анчынович анайда айдала, столдын кайырчагынанг бир канча чаазындардын ортозынанг папка чыгарала, улалтты. — Былтыргы стихтеринг мында.

Ол оморды чыгарып экелди. Менин бичигенимнин үстинде көпкөп јангыдан тургускан сөстөр бар эмтир. Менин бир кезек сөстөримди кырала, бойынын сөстөрин тургусканы иле. Учунда көрүп турар болзо, бу бичигени та менин, та Чалчык Анчыновичтинг. Онын бичиген буквалары јаан-јаан семис, тойынып калган кураандар ошкоч. Менин эди-каным, та ујалып турганымнанг, изип турды. Листтинг үстиги толыгында печатька јарабас деп бичийле, кем де колун салып койтыр.

— Эм быларды аларын ба, јок по? — деп, учунда Чунижеков сурады.

— Јок! — дедим. — Эмди бу стихтер менин де эмес, слердин де эмес.

— Сен оморды түнгей ле алал. Канайда түзеткендерин көрүп аларын. Үлгерлерле канайда иштеерин билип аларын — деп, Чалчык

Анчынович айткан. Алыш жок түзедүлү үлгерлеримди алала, карманыма сугуп алдым. Газетчи байагы папканы, өскө дө чаазындарды столдын кайырчагына сугуп койды.

— Же, экелген стихтеринди кычыр, угайын — деди. Он колынын алаканына ээгин тайанала, мени угарга табыланып алды. Мен «Ончобуска жол ачык» деген үлгеримди кычырып баштадым.

*Тарыга тептирген ийделү октый,
Таныш эмес жерлерди өдүп чыгарыс.*

Үлгердин бу жолдыктарын кычырып ийеримде, өрөкөн айтты: — Акыр, акыр, Шинжин. Ноко, стигинди такып кычыр. Ол ло үлгерди ойто кычырып ийдим.

Жагыны таап, ичкери барарыс!

Үлгерим анайда божоды. База эки-үч үлгер кычырдым. Онон оларды Чалчык Анчынович алала, көрбөй, столдын он кырына салып койды.

— Жакшы жолдыктар бар болгодый, же жакшы деген стихтеринди газетке чыгарарыс. Жарабаза, бойы билзин — деп, Чунжеков айтты.

— Же экзамендерди табыштырала, жанар алдында кирип бар. Ой болзо, бичикти кычырып көр. Онон меге не жараган, не жарабаганын айт.

Жакшылажала, интернатка жанып барадала, эмдиги педколледж турган жерде ол тушта теректер отургускан жаан эмес агычак бар болгон. Ого токтой түшкөм. Чунжековтын үлгерлерин теректин төзине отурала, үзезин кычырып ийген болгом. Же «Туужы» деп узун үлгерин (поэмазын) экзамендерге белетенип, эмеш айырап турар ойдө, кычырып тургам. Экзамендер божоордо, көзиме операция этиреле, эмденип арткан болгом. Жанар алдында, бир күн бош ой болордо, газеттин редакциясына келдим.

Чалчык Анчынович ол ло отурган жеринде. Эмеш-умаш сүүнчилү. Эзендешкеннин кийнинде, сураган:

— Стихтеримди кычырдың ба? Не жарады, не жарабады?

Бу сурактарга каруун берерге күч. Не десе, чике сурап жат. Каруу чике болор учурлу. Ол тушта бис эки сөсти жакшы билетенис: жакшы, жаман.

— Слердин стихтереер жакшы — дедим.

— Нези жакшы? Же, ноко, жакшызын чокумда — деди.

— Бастыразы жакшы.

— Жаман каруу. Же жараган стихтеримди кычыр — деп некеди.

Онын ак-куу кадарлу бичиги штанымнын карманында болгон. Чыгарала, «Баарчык» деп үлгерин кычырдым.

— Бу стихтин кандый жолдыктары сеге жарады, Шинжин? — Чунижеков мени чокум үлгерле шибеледип баштаганынан кижиге айрылып болбогодый болды. Чынынча айтса, үлгерде, ол өйлөрдө, менин ондоп болбой турган жолдыктар бар болгон. Темдектезе, «Канча куштардын тилиле эдип турган кушкажым». Бу баарчыктар кандый тилдер билер? Мен андый баарчыктарды укпагам, көрбөгөм. Экинчизинде, «Көп ороондорды өдөлө, уур жүрүмди журайзын». Сананатам: кандый уур жүрүмди журап жат? Кайда ол уур жүрүм? Чалчык Анчыновичтин үлгеринде, сананзам, чыгара кычыргадай жарап турган жолдыктар көп. Же мен меге жарап турган жолдыктарды кычырып баштагам. Онон үлгердин учын:

*Чечектү, сүрлү садымда
Күнүн сени сакыдым.
Жажыл бүрлү кайында
Сеге турачак тургустым.
Туулган чоокыр жымырткан
Түргөн учар куш болзын.
Аш-кырамды курт-конгыстан
Корып аларга болушсын.*

— Жакшы, жакшы! — деп, жажы жаан үлгерчи сүүне берди. — А кандый жерлери жарабады?.. Жалтанбай айт ла.

— Же меге баарчык «уур жүрүмди журайзын» деген жер жарабады, — деп, чала эп жоксынып, санаам чыгара айттым.

— Онызы мындый: өскө ороондордо, капиталистический талаларда, албаты уур-күч жүрүм жүрүп жат. Бис оны газеттерден кычырып, кинолордон көрүп жадыс. Ол жанынан баарчык айдып келди, поэтический тапла айдып жадыс. Билдин бе эмди.

— Билдим, ондодым — дедим.

Чынынча айтса, Чалчык Анчыновичтин «Менин сөзим» деген жуунтызында көп үлгерлери меге жарап туратан: «Жас», «Аткыр», «Агитатор», «Эне», «Адаручы Айылдаш», «Тракторист», «Эртечи», онон до өскөлөри.

Жуунтыда жаан үлгер (поэма) «Туују» болгон. Оны мен база кычырып салгам, бу ат-нерелү кайчы Н. У. Улагашев керегинде.

— Бу туујуда не жарады, не жарабады? — деп, өрөкөн база сураган. Нени айдарың билбей тургам. Андый да болзо, чек шибелештин бажында, күүнимди чыгара айдарга келишкен:

— Туују үч бөлүктөн туруп жат. Туују керегинде, баатырлар керегинде, Ленин ле Сталин керегинде.

Ч. А. Чунижеков ручказыла столго так-так этире бир канча каттап соголо, кандый баатырлар керегинде айдылганын сураган. Сананып, сананып турала, айткан эдим:

— «Тууҗы» деген поэма эки жаан бөлүктөн туруп жат: кузукчы, көс жок кайчы Тууҗы керегинде ле баатырлар болгон Ленин ле Сталин керегинде. Орден берген Калинин керегинде жылу сөс база бар.

— Сен торт Белинский эмтиринг... Жа жакшы, жакшы, нөкөр Шинжин! Жайгыда жакшы амыра! — деерде, жакшылажала, чыгып, жана бергем.

Чын, ол ло 1954 жылда «Алтайдын Чолмоны» газетте менин «Ончобыска жол ачык» деп үлгерим чыгып калган. Оны Л. Кокышев билетеп чыгарган деп, күскиде меге Чалчык Анчынович айткан болгон. Үлгердин төс шүүлтези: жиит улус, жаңы үйе. Бис, жаңы үйе, «тарыга тептирген ийделү октый, таныш эмес жерлерди өдүп чыгарыс. Айга, Марска учуп чыгарыс, же кыра сүрерис, аш саларыс». Бу жолдыктарды Чалчык Анчынович Чунижеков кары жажы жеткенче ичине жарадып, андый ла произведениелер бичип жүр деп алкаган эди.

Ч. А. Чунижеков көп бичиичилердин жолун ачкан үлгерчи, прозаик, очеркист. Ол бистердин үредүчибис болгон. Бис оныла кожо поэзияда, прозада кожо өскөнис.

Т. ШИНЖИН.

30-31 май, 1-3 июнь, 1998.

БИЧИИЧИННИҢ БИЛЕЗИ

Ч. А. Чунижеков Эликманар аймакта Үстиги Куйумда 1898 жылда мундус сөөктү Чунижеков Анчы Бектенекович деген кижинин билезинде чыккан. Ол — биледе эн жааны. Олордын билезинде сегис бала болгон: беш уул, үч кыс. Уулдары: Чалчык, Стапан, Федор, Григорий, Семен; кыстары: Чокон, Тойчы, Мария.

Чалчык Анчынович баштапкы үйинен Клара ла Роза деп кыстарлу болгон. Олор Куйумнан Ойрот-Турага көчүп келеле, Пушкинни адыла адалган оромдо жаткан. «Алтайдын Чолмоны» газеттин редакциясына ишке кирген, озо баштап корректор, онын кийинде пенсияга жетире литературный ишчи болгон. Ол өйдө бичинип те туратан. Жажына иштеген жери — редакция. Бичиичилер биригүзинин члени, көп кайралдарлу.

Ада-Төрөл учун жуунын өйинде эмегени узак оорыган, балдары оок, бойы иште, олорды көрөр кижжи жок. Бир уй азыраган, уйын

једингенче, билезин Майма аймакта Узунай деп јурттагы төрөөндөрине апарып салган. Ондо онын кичү карындажы Федор бойынын билезиле јаткан. Федор акабысты фронтко апарган. Бир өйдин бажында отпусмага келип жүрген, онын кийнинде сурузы јок болуп, Сталинградский фронтто божоп калды. Је ондый да болзо, айландыра јаткан төрөөн-карындаштар бой-бойлорын көрүжип, болужып жүретен. Чалчык Анчынович јуунын өйинде карточкала берген паек калажын јууп алала, јойу жүктенип, городтон 45 беристе јерге балдарына ла үйине апарып беретен. Јаантайын энгирде једеле, эртен тура ойто ижине жүре беретен.

Онон үйи узак оорудан јада калды, эки балазы өскүс арткан. Эки балазын ойто экелип, Зинаида Алексеевна Тюкованы алган. Јаан кызы Клара база оорудан божоды. Ол өйдин кийнинде удаган јок өскө квартирага көчкөн. Ол ишке јуук Береговой оромдо, Улалушка суунын јаказында эки кып агаш турада көп жылдардын туркунына јаткан.

Бистин Маймадан, Эликманардан јуук төрөөндөр, таныштар, онон до өскө улус — ончозы бу кижинин айылына түжетен. Онын айылынан түни-түжиле улус чек айрылбайтан. Бар-јок курсагын, чайын, төжөк-јастыгын кысканбай үлежер. Городко үренип келген балдарга база килейтен. Алтай улуста кеп сөс бар: «Јымжакка јон јуулар, јылуга бийт јуулар». Чалчык акамнын јымжагы, киленкейи көп улустын жүрегинде артып калган. Је ондый учуралдар јангыс күн, јангыс јыл болгон неме эмес. Мен бодозом, бу кижинин городто јадып иштегени көп улуска тузалу болгон. Үч класстан ала менин көзим оорыган, көп жылдардын туркунына бу айылда жүргем. Бу мындый учуралдарды көп көргөм.

Чалчык Анчынович иштег јанза, көп солундарды куучындайттан, экелген газетти бис блаажып кычыратаныс, кандый бичиктер бар, оны үлежип кычырып туратаныбыс. Энгирде печкеге отты салып койзо, туранын ичинде јылу. Бис ончобыс бир јерде отурала, радио угатаныс. Ол өйдө јурт јерде радио јок, јангыс ла городто. Репродукторлор — кара јаан тарелкалар ошкош. Кезикте тунуп, «карыла берер», орустап куучындаза, бис, балдар, ондоп-ондобой угуп ла туратаныбыс. Биске јаан солун, јилбилү. Ол тужында кино 5 акча. Ишјал алар тужында биске бир катап бир айда киного акча беретен.

Чалчык Анчыновичтин адазы керегинде эске аларга турум. Анчы Бектенекович Үстиги Куйумда јаткан, ликбезтердин школын божоткон, кычырып, бичип, бодоп јакшы билер. Поэтический јайалталу кижии болгон, чөрчөкчи, көп чөрчөктөр билер. Онын

чөрчөктөрүн жаңыс ла угуп отургадый, энгирде узак угуп, уйуктабай отуратаныбыс.

Онын «Алтын күүк» деп чөрчөгин мен коркышту сүүйтем. Ол көп чөрчөктөрүн бичип, научно-исследовательский институтка табыштырган. Бу айылга чөрчөкчи Елизавета Таштамышева жаантайын келетен, энгирде чөрчөктөрүн айдатан. Лазарь Васильевич коштой Сабашкина Феодосия карганда јаткан, жаантайын ла айылдап туратан. Конуп та калган тужы болгон. Качканаков Владимир јиит тужында келетен, бир катап Афанасий Коптеловты көргөм. Бисти табыштан-базын деп тышкары ойноорго аткарган.

Ол геолог-самородок кижии Майманын ла Новосибирдин геологикайучыл партиязынын члени болгон. Јуунын өйинде стратегический учурлу породалар керек болгон. Алтайдан бедиреп тапсын деп јакылта берген. Ол көп бедиреп баскан. Учы-түбинде Байгара деп тайгада корым таштын ортозынан табылган. Тан атла јүк арайдан једетен јерде, кезик аттар барып болбос, кайыр-корым ташта. Ол породанын ады «полевой шпат», телеграмманы Москвага салган. Москвадан академик Ферсман учуп келген. Ол јерге једип көрзө, ол ло бойы. 18 аттын каптарына артала түжүрген. Онон оны Новосибирске јетирген, кандый да номерлү јуучыл заводко. Јуу өйдө ол јажытту болгон. Анчы Бектенековичти ол заводтын члени эдип чотогон. Ого акабыс көп катап барып јүрген. Јуунын өйинде Калашниковтын автомадын чыгарган, ого сүреен јаан керектү неме болгон дежет. Ондый јаан табынты учун Москвада Кремльде, И. В. Сталинде болгон. Баштапкы Сталинский премия алган — 15 мунг. Ол тужында сүреен јаан јашту өрөкөн јажына ла тайгалап јүрген, карый береле, јаткан јуртында жагыскан артып калган. Оны ортон уулы Чунижиков Григорий Анчынович (Алексеевич) апарып алган. Анчы Бектенекович үренген, сүүген ижин ундыбай, санааркап, уран тапкан јерим бар, оны једип көрөтөм деп, 97 јаштуда айдып туратан. Бир катап бойынын калганчы экспедициязына тан эртен турала, јүрүп калган. Кадын бажы јаар. Ол барала, Кадрин бажына чыгала, козыр-сай таштарга тайкылала, көчкөлөп, Кадынга түжеле божогон.

Чалчык Анчыновичтин билезинен эмди кызынын кызы, база эки јеен балазы, јеен балдарынын 2 балазы, Мария сыйны бар. Карындаштарынын балдары, олордын балдарынын балдары көп.

Е. С. ЧУНИЖЕКОВА-ТУЯНИНА,

ресгимназиянын краевед музейинин јааны.

Ч. А. ЧУНИЖЕКОВ

ОТДЕЛЬНЫЕ ИЗДАНИЯ

На алтайском языке

Чөрчөктөр (Сказки) — Ойрот-Тура, 1941—112 с.

Балдардын чөрчөктөри (Детские сказки) — Ойрот-Тура, 1945—56 с.

Туужы (Певец) — Ойрот-Тура, 1947—50 с.

Менин сөзим (Мое слово) — :Стихи — Горно-Алтайск, 1953—82 с.

Балдардын чөрчөктөри (Детские сказки) — Горно-Алтайск, 1957—88 с.

Очерктер ле куучындар (Очерки и рассказы) — Горно-Алтайск, 1957—66 с.

Бичигенимнин талдамазы (Избранные произведения) — Горно-Алтайск, кн. Изд-во, 1959—208 с.

Очерктер (Очерки) — Горно-Алтайск, 1960—87 с.

Мундузак: Повесть — Горно-Алтайск, 1962—152 с.

Чанкыр өзөктөрдө (В голубых долинах): Рассказы — Горно-Алтайск, 1966—42 с.

Эки поэма (Две поэмы): Стихи и поэма — Горно-Алтайск, 1968—84 с.

На русском языке

Мундузак: Повесть (Пер. А. Китайника) — Барнаул, 1964—203 с.

Мундузак: Повесть (Пер. А. Китайника) — Барнаул, 1974—199 с.

Лиса и сеноставка: Алт. сказки (Пер. К. Козлова) — Горно-Алтайск, 1973—32 с.

ПУБЛИКАЦИИ В СБОРНИКАХ

На алтайском языке

Улу Октябрь: *Үлгер* // Алтайдын тууларында — Горно-Алтайск, 1948 — С. 170—171.

Эртечи: *Үлгер* // Төрөл литература. 7 кл. — Горно-Алтайск, 1952 — С. 249—250.

Туулу Алтайымда. Эртечи. Орден алган энеге мак. Адаручы Айылдаш: *Үлгерлер* — // Алтайдын тууларында. № 4, 1953 — С. 63—66.

- Жайзангнын жаргызы: Куучын — // Алтайдын тууларында, № 5, 1954 — С. 45—49.
- Сангыскан, түлкү ле сыгырган: Чөрчөк — // Алтай чөрчөктөр (Сост. А. Адаров, Э. Палкин, Л. Кокышев) — Горно-Алтайск, 1954 — С. 36—75.
- Эртечи. Санару. Адаручы Айылдаш: Ылгерлер — // Алтай литература — Горно-Алтайск, 1955 — С. 30—309.
- Жас: Ылгер — // Эстрадный жуунты, № 1 — Горно-Алтайск, 1955 — С. 10.
- Кырачынын сөзи. Баарчык. Көкөш: Ылгерлер — // Кычырар бичик. 3 кл. — Горно-Алтайск, 1956 — С. 92, 104, 192.
- Аткыр: Куучын — // Алтайдын тууларында, № 6 — Горно-Алтайск, 1957 — С. 11—16.
- Найылар: Куучын — // Алтайдын тууларында, № 7 — Горно-Алтайск, 1958 — С. 36—43.
- Эртечи: Ылгер — // Кучияк А. П. Төрөл литература, 7 кл. — Горно-Алтайск, 1959 — С. 117—118.
- Иш табылган: Куучын — // Алтайдын тууларында, № 9 — Горно-Алтайск, 1960 — С. 131—136.
- Көкөш: Ылгер; Тууынын кузуктаганы: Поэма // Төрөл литература, 5 кл. — Горно-Алтайск, 1961 — С. 82—93.
- Баштапкы космонавтка мак! Ылгер — // Эстрадный сборник, № 5 — Горно-Алтайск, 1961 — С. 13.
- Тууынын кузуктаганы: Поэмадан алган үзүк — // Төрөл литература, 5 кл. — Горно-Алтайск, 1961 — С. 27—28.
- Кырачынын сөзи. Баарчык: Ылгерлер — // Кычырар бичик, 3 кл. — Горно-Алтайск, 1962 — С. 74—83.
- Мундузак: Повестьтен алган үзүк — // Амыргы үндү Алтай — Горно-Алтайск, 1962 — С. 9—18.
- Эдер-Көлдин жанында: Очерк — // Алтайдын тууларында, № 1 — Горно-Алтайск, 1962 — С. 54—64.
- Найылар: Куучын — // Төрөл литература. 6 кл. — Горно-Алтайск, 1964 — С. 82—86.
- Мундузак: Повестьтен алган үзүк — // Алтай литература. 7-8 кл. — Горно-Алтайск, 1964 — С. 208—216.
- Жиит партизан: Куучын — // Төрөл литература, 5 кл. — Горно-Алтайск, 1964 — С. 72—75.
- Тууынын кузуктаганы: Поэманын үзүги — // Төрөл литература. 5 кл. — Горно-Алтайск, 1964 — С. 33—45.
- Герой койчы: Очерк — // Социалистический иштин геройлары — Горно-Алтайск, 1966 — С. 44—54.

Туулу Алтайымда. Санару: Ылгерлер — // Октябрь кожонгыста — Горно-Алтайск, 1967 — С. 176—189.

Найылар: Куучын — // Төрөл литература. 6 кл. — Горно-Алтайск, 1968 — С. 84—88.

Эне. Баштапқы космонавтка мак!: Ылгер. Жалы жок жалчы: Куучын — // Кычырар бичик. 2 кл. — Горно-Алтайск, 1968 — С. 57, 83—85, 198.

Тууынын кузуктаганы: Поэманын үзүги — // Алтай литература. 5 кл. — Горно-Алтайск, 1968 — С. 33—45.

Тууынын кузуктаганы: Поэманын үзүги. Жас: Ылгер. Аткаыр: Куучын — // Төрөл литература. 4 кл. — Горно-Алтайск, 1970 — С. 79—90.

Мундузак: Повестьтен алган үзүктөр — // Алтай литература. 5-6 кл. — Горно-Алтайск, 1970 — С. 43—45.

Көндөй мылтык: Куучын — // Туулардын жылдызы, № 2 — Горно-Алтайск, 1970 — С. 60—70.

Мундузак: Повестьтин үзүктөрү — // Алтай литература. 9-10 кл. — Горно-Алтайск, 1971 — С. 187-205.

Поскойтон. Кунукчылду күнде: Куучындар — // Туулардын жылдызы — Горно-Алтайск, 1971 — С. 91—98.

Тууынын кузуктаганы: Поэманын үзүги. Жас: Ылгер. Лиит партизан: Куучын — // Алтай литература. 4 кл. — Горно-Алтайск, 1972 — С. 75—89, 98—99.

Жас: Ылгер — // Төрөл литература. 4 кл. — Горно-Алтайск, 1972 — С. 119.

Лиит партизан («Аткаыр» — деп куучыннан алган үзүк) — // Суразаков С. С. Төрөл литература. 4 кл. Хрестоматия — Горно-Алтайск, 1972 — С. 96—100.

Тууынын кузуктаганы: Поэманын үзүги — // Суразаков С. С. Төрөл литература. 4 кл. Хрестоматия — Горно-Алтайск, 1972 — С. 75—89.

Мундузак: Повестьтен алган үзүк — // Төрөл жер. 4 кл. Класста эмес кычырарына керектү бичик — Горно-Алтайск, 1972 — С. 136—143.

Жайзаннын жаргызы: Куучын — // Алтай литература. 7-8 кл. — Горно-Алтайск, 1972 — С. 128—131.

Эне: Ылгер — // Төрөл сөс. 2 кл. — Горно-Алтайск, 1973 — С. 114.

Кунукчылду күнде: Куучын — // Кадын, № 1 — Горно-Алтайск, 1973 — С. 9—12.

Күүле. Лиит чаначы: Ылгерлер — // Ыргүлжиге күн чалызын — Горно-Алтайск, 1974 — С. 3—4.

Мундузак: Повестьтен алган үзүктөр. Најылар: Куучын — // Алтай литература. 5—6 кл. Хрестоматия — Горно-Алтайск, 1974 — С. 46—57.

Весна: Стихи (Пер. И. Фролова) — // В горах Алтая — Горно-Алтайск, 1950 — С. 16—17.

Эртечи: Стихи (Пер. Е. Стюарт) — // Сибирские огни, № 3 — 1953 — С. 67.

Весна. Санару. На колхозной пасеке: Стихи (Пер. И. Фролова, К. Козлова, Н. Павленковой) — // Поэты Горного Алтая — Барнаул: Алт. кн. изд-во, 1954 — С. 31—39.

Санару. Весна. На колхозной пасеке: Стихи (Пер. К. Козлова, И. Фролова, Н. Павленковой) — // Заря над Алтаем — Барнаул: кн. изд-во, 1954 — С. 37—41.

Эртечи. Санару. Весна. Пчеловод: Стихи (Пер. Е. Стюарт, К. Козлова, И. Фролова, Н. Павленковой) — // Алтайская литература — Горно-Алтайск, 1955 — С. 313—317.

Санару: Стихи (Пер. К. Козлова) — // Великая дружба: 200 лет добровольного вхождения алтайцев в составе России — Горно-Алтайск, 1956 — С. 146—148.

Эртечи: Весна. Санару: Стихи (Пер. И. Фролова, К. Козлова, Е. Стюарт) — // Голос Горного Алтая — Москва, 1962 — С. 118—123.

Эртечи. Санару: Стихи (Пер. Е. Стюарт, К. Козлова) — // Песни голубых долин) — Горно-Алтайск, 1963 — С. 157—159.

Счастливые дни Байчилы Кестелевой: Очерк (Пер. с алт. В. Чичинова) — // Герой Соц. Труда — Горно-Алтайск, 1966 — С. 35—40.

Мой Горный Алтай. Коголюш. В долине Межелик. Чабан Санару. Мать: Стихи (Пер. И. Фролова, В. Курзова, К. Козлова, Г. Кондакова) — // Октябрь в нашей песне — Горно-Алтайск, 1967 — С. 210—224.

Плохой человек, что желтый соболь: Отрывок из повести «Мундузак» — // Под знаменем Октября — Горно-Алтайск, 1967 — С. 205—222.

Санару: Стихи (Пер. К. Козлова) — // Поэты народов Сибири — Новосибирск, 1967 — С. 176—178.

Мундузак: Повестьтен алган үзүктөр — // Алтай литература. 9-10 кл. Хрестоматия — Горно-Алтайск, 1975 — С. 146-160.

Туујынын кузуктаганы: Поэма — // Алтай литература. 4 кл. — Горно-Алтайск, 1976 — С. 75—89.

Мундузак: Повестьтен алган үзүк — // Алтай литература. 5—6 кл. — Горно-Алтайск, 1977 — С. 62—65.

Најылар: Куучын — // Алтай литература. 5—6 кл. — Горно-Алтайск, 1977 — С. 184—189.

Јас: Ёлгер — // Төрөл јер. 5—6 кл. — Горно-Алтайск, 1977 — С. 170.

Мундузак: Повестьтен алган үзүк — // Алтай литература. 9—10 кл. Хрестоматия — Горно-Алтайск, 1978 — С. 152—165.

Јиит партизан: Куучын. Јас: Ёлгер — // Алтай литература. 4 кл. — Горно-Алтайск, 1979 — С. 98—100, 120.

Туулу Алтайымда. Кремльдин чолмоны. Тракторист. Кырачынын сөзи. Санару: Ёлгерлер — // Алтай совет ёлгерлик (1917—1987) — Горно-Алтайск, 1987 — С. 115—119.

Эрјине. Алтын-Билек: Чөрчөктөр — // Төрөл јер. 6 кл. — Горно-Алтайск, 1991 — С. 75—100.

Јалы јок јалчы. Мундузак шкодо: Куучындар — // Кычырар би-
чик. 4 кл. — Горно-Алтайск, 1996 — С. 39—49.

На русском языке.

Песня о Красной Армии: Стихи — // Молодой Алтай — Новоси-
бирск, 1935 — С. 86.

Санару: Стихи (Пер. К. Козлова) — // Край родной — Барнаул,
1949 — С. 73—74.

Великий вождь: Стихи (Пер. М. Луговского) — // В горах Алтая
— Горно-Алтайск, 1950 — С. 3.

Весна: Стихи (Пер. И. Фролова) — // Родная сторона — Барнаул,
1968—С. 71.

Чабан Санару: Стихи (Пер. К. Козлова) — // Поэты Горного Ал-
тая — Новосибирск, 1972 — С. 40—41.

Чабан Санару. Мой Горный Алтай: Стихи (Пер. К. Козлова,
И. Фролова) — // Созвездие немеркнущих лет — Горно-Алтайск,
1977 — С. 58, 148—149.

ПУБЛИКАЦИИ В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ

«Алтайдын Чолмоны»

Најылар (Озогы јүрүмнен алган куучын) — // Алт. Чолмоны,
1959—1 окт.

Депутат: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1956—5 дек.

Туулу Алтайымда: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1956—1 нояб.

Мундузак: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1956—5 дек.
Ёч нокор: Куучын // Алт. Чолмоны, 1956—22 авг.
Бистин город: Очерк // Алт. Чолмоны, 1958—12 нояб.
Жалбак кур: Куучын // Алт. Чолмоны, 1958—1 янв.
Обогоннин тарыныжы: Куучын // Алт. Чолмоны, 1958—9 фев.
Созимди буспайын: Куучын // Алт. Чолмоны, 1958—4 сент.
Ырысту тушташ: Куучын // Алт. Чолмоны, 1958—26 июль.
Жиит анчылар: Куучын // Алт. Чолмоны, 1958—3 апр.
Олон ижинде: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1958—26 авг.
Жангы журт: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1958—2 нояб.
Бригада: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1958—22 апр.
Койонок: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1958—16 фев.
Баштапкы майда: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1959—1 май.
Ак-жарыкты база катап коргузет: Очерк // Алт. Чолмоны, 1959—
3 янв.
Агитатор: Куучын // Алт. Чолмоны, 1959—25 фев.
Моторист-кокчи: Очерк // Алт. Чолмоны, 1959—30 апр.
Жаан ырыс: Куучын // Алт. Чолмоны, 1959—23 май.
Кайучылар: Куучын // Алт. Чолмоны, 1959—27 сент.
Эмегендердин куучыны: Куучын // Алт. Чолмоны, 1960—
29 нояб.
Жену бойы келбес: Куучын // Алт. Чолмоны, 1960—31 июль.
Кууле: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1960—18 дек.
Кундулу: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1960—8 март.
Ургулжиге очпос: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1961—7 нояб.
Амаду: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1961—28 фев.
Амаду буткен: Очерк // Алт. Чолмоны, 1961—27 июнь.
Мастер Евдокия Алексеевна: Очерк // Алт. Чолмоны, 1961—
26 июль.
Жарабас кылык: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1961—10 дек.
Валентина: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1963—22 июнь.
Эзинец: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1963—25 авг.
Мен — алтай кижии: Очерк // Алт. Чолмоны, 1963—23 окт.
Почтальон: Очерк // Алт. Чолмоны, 1963—5 февр.
Кей кижинин журуми: Куучын // Алт. Чолмоны, 1963—12 май.
Ийде-кучис озуп жат // Алт. Чолмоны, 1963—8 май.
«Айткан сос — аткан ок»: Очерк // Алт. Чолмоны, 1963—10 нояб.
Талайчы: Ёлгер // Алт. Чолмоны, 1963—28 июль.
Ырыс колхозто: Куучын // Алт. Чолмоны, 1964—29 февр.
Иженчилу сос: Очерк // Алт. Чолмоны, 1964—27 дек.

Герой койчы: Очерк // Алт. Чолмоны, 1964—15 янв.
Кижининг салымы: Очерк // Алт. Чолмоны, 1964—26 апр.
Jaан сүүнчи: Куучын // Алт. Чолмоны, 1964—9 окт.
Жиит чаначы: Үлгер // Алт. Чолмоны, 1965—28 февр.
Таайлу-жеенду: Куучын // Алт. Чолмоны, 1966—30 янв.
Janгы жыл. Ат-нерелү колхозчы. Күүле: Үлгерлер // Алт. Чолмоны, 1973—16 нояб.

«Звезда Алтая»

Весна: Стихи (Пер. И. Фролова) — // Звезда Алтая, 1946—20 апр.
Санару: Стихи (Пер. К. Козлова) — // Звезда Алтая, 1949—29 мая.

Алтын-Билек (Алтайская сказка) (Пер. К. Козлова) // Звезда Алтая, 1961—16 июля.

Родное село: Стихи: (Пер. К. Козлова) // Звезда Алтая, 1961—23 июля.

Тойчы: Очерк // Звезда Алтая, 1964—25 февр.

Өскүзек, медведь и лиса (Из алтайских народных сказок в соавторстве с К. Козловым) — // Звезда Алтая, 1972—22 июля.

О ТВОРЧЕСТВЕ

Ч. А. ЧУНИЖЕКОВА

На алтайском языке

Каташ С. С. Алтай литературада одус жылдан ажыра // Алтайдын Чолмоны, 1958, 26 окт. — С. 4.

То же // Алтайдын тууларында — 1958, № 7 — С. 32—35.

Поэттин өткөн жолы (Ч. А. Чунижиковтын 60 жажына учурлай) — // Алт. Чолмоны, 1958 — 11 ноябрь — С. 2.

Ч. А. Чунижиков: (Краткая биограф. справка) — // Төрөл литература. 5 кл. — Горно-Алтайск, 1961 — С. 26—27.

То же // Алтай литература. 7—8 кл. — Горно-Алтайск, 1961 — С. 26—27.

Чичинов В. И. Ч. Чунижиковтын бичигенинин талдамазы // Алт. Чолмоны, 1961—16 апр.

Каташ С. С. Чалчык Чунижиков // Алтай литература керегинде статьялар — Горно-Алтайск, 1962 — С. 150—158.

Панов В. «Мундузак» — деп повесть керегинде // Алтайдын тууларында — 1963 — № 13 — С. 105.

Ч. А. Чунижеков (Краткая биограф. справка) — // Алтай литература. 7—8 кл. — Горно-Алтайск, 1964 — С. 207.

Каташ С. С. Карган алтай писатель // Чунижеков Ч. А. «Эки поэма» — Горно-Алтайск, 1968 — С. 3—17.

Ч. Чунижеков (Краткая биограф. справка) — // Алтай литература. 9—10 кл. — Горно-Алтайск, 1971 — С. 184—185.

Ч. Чунижеков (Краткая биограф. справка) — // Казагачева З. С., Суразаков С. С. Алтай литература. 9—10 кл. — Горно-Алтайск, 1971 — С. 187—188.

«Мундузак» — деп повесть керегинде // Казагачева З. С., Суразаков С. С. Алтай литература. 9—10 кл. Хрест. — Горно-Алтайск, 1971 — С. 187—188.

Тардушев Б. (Бедюров Б.) Чалчык өрөкөнгө учурлаган јууннаг / / Алт. Чолмоны, 1973—17 нояб.

Каташ С. С. Ч. Чунижековтын 75 жылдыгына // Алт. Чолмоны, 1973—16 нояб.

Ч. А. Чунижеков: Некролог // Алтайдын Чолмоны, 1973—1 июнь.

Чичинов В. И. Јол баштаачы // Алтын-Көл — 1978 — № 1 — С. 8—11.

Ч. Чунижеков (Краткая биограф. справка) — // Казагачева З. С., Суразаков С. С. Алтай литература. Хрест. 9—10 кл. — Горно-Алтайск, 1978 — С. 151—152.

«Мундузак» — деп повесть керегинде // Казагачева З. С., Суразаков С. С. Алтай литература. 9—10 кл. — Горно-Алтайск, 1978 — С. 166—167.

Кортин Б. Тонмок суу бар // Алт. Чолмоны, 1978—4 нояб.

Алтай сөстинг узы (Ч. Чунижековтын чыкканына ала 80 жылдыгына) — // Алт. Чолмоны, 1978—4 нояб.

Каташ С. С. Албатынын бичиичизи // Алт. Чолмоны, 1978—4 нояб.

Шодоев И. В. Ч. Чунижеков — Журналист // Алт. Чолмоны, 1978—4 нояб.

Ч. Чунижеков (Краткая биограф. справка) — // Алтай литература. 9—10 кл. — Горно-Алтайск, 1988 — С. 71—76.

«Туујы», «Јайзаннын јаргызы» ла «Мундузак» — деп повестьтин поэтиказы // Алтай литература. 9—10 кл. — Горно-Алтайск, 1988 — С. 76—90.

Каташ С. С. Јүрүмдик ле јайаандык јолы бай // Алт. Чолмоны, 1998—7 нояб. — С. 1, 6.

Киндикова Н. М. Ч. Чунижиковтын литературадагы јери ле учуры // Алт. Чолмоны, 1998—7 нояб. — С. 7.

Чулчушев И. Ёренчиктери оны ундыбас // Алт. Чолмоны, 1998—3 окт. — С. 14.

Шинжин И. Б. Эске алынып јуредим // Алт. Чолмоны, 1998—19 нояб., — С. 4.

О ТВОРЧЕСТВЕ Ч. А. ЧУНИЖЕКОВА

На русском языке.

Каташ С. С. Старейший алтайский писатель // Алтайская правда, 1958—11 нояб.

Каташ С. С. Тридцать лет в литературе // Заветы Ленина — 1958—13 нояб.

Юбилей старейшего писателя Горного Алтая // К 60-летию со дня рожд. // Алтай, 1958 — № 11 — С. 172.

Суразаков С. С. О развитии алтайской литературы // Учен. записки ГАНИИЯЛ — Вып. 3—1960 — С. 100—121.

Коптелов А. Л. Поэты Горного Алтая // Песни голубых долин — Горно-Алтайск, 1963 — С. 3—29.

То же // Алтай — 1962 — № 1 — С. 118—128.

Бикмухаметов Р. В дороге // Звезда Алтая, 1964 — 15 июля.

Чичинов В. И. До того, как книга пошла в печать (о повести «Мундузак») Звезда Алтая, 1964 — 11 апр.

Казанцев И. В. В поисках правды и счастья (о повести «Мундузак») — // Алтай, 1966 — № 1 — С. 108—112.

Кондаков Г. В. Освоение жанра (о повести «Мундузак») — // Сиб. Огни, 1966 — № 7 — С. 184.

Чунижиков Ч. А. (Краткая биограф. справка) — // Октябрь в нашей песне — Горно-Алтайск, 1967 — С. 282.

Чунижиков Ч. А.: Краткая биограф. справка с библиогр. // Писатели Алтая: Биограф. справочник — Барнаул, 1967 — С. 142—144.

Каташ С. С., Кондаков Г. В. Современная алтайская литература // Очерки по истории алтайской литературы — Горно-Алтайск, 1969 — С. 112—118.

Палкина Р. А. К изучению проблем развития алтайской прозы // Учен. зап. ГАНИИЯЛ, 1971 — Вып. 10 — С. 70—71.

Чичинов В. И. Как об этом не петъ! // Алт. правда, 1971 — 28 авг.

Каташ С. С. Ветеран алтайской советской литературы // Каташ С. С. Литературные портреты — Горно-Алтайск, 1971 — С. 27—42.

Чунижеков Ч. А.: — Краткая библиогр. Справка // Поэты Горного Алтая — Новосибирск, 1972 — С. 39.

Чунижеков Ч. А.: Библиогр. указатель (Сост. Л. Т. Баштыкова) — Горно-Алтайск, 1973 — С. 15.

Чунижеков Ч. А.: Некролог // Звезда Алтая, 1973 — 1 июня.

Новинки недели (о творчестве Ч. Чунижекова) — // Литературная Россия, 1974 — № 13.

Чунижеков Ч. А.: Краткая биограф. справка // Краткая литературная энциклопедия — Т. 8 — Москва, 1975 — С. 563.

Чичинов В. И. Осмысливая судьбу народа // Звезда Алтая, 1978 — 11 нояб.

Каташ С. С. Ветеран алтайской литературы (к 100-летию со дня рождения) — // Звезда Алтая, 1998 — 12 нояб. — С. 7.

Б08/БШХР-1

Чунижеков Ч. А.

197-1/10

Менин литературный ишим

Мен литературный ишти 1926 ылдан ала баштап бичигем. Уренгеним менин церковный школдо 3 классты бохотком. Эден озо, литературный ишти албатынын чорчокторин бичииринен башталым. Мундус-Эдоков Мирон бир катап чорчоктор бичиирине Меге якылта берген. Мен, твадамнын балдарга айлып турган чорчокторин бичип, Миронго бердим. Мирон оны бойынны "Тан Чолмон" деп 1уунтыанна 1928 ылда салган. Оныла коштой мен "Кызыл Ойрот" газетке заметкалар, куучындар ла улгерлер бичиирге уреншим.

Газетте жарялган стихтер, куучындар мени литературный ишке там ла кодурди.

1941 ылда кайчы Владимир Ябыковло кожо "Чорчоктор" - деп 1уунты чыгардыбыс. 1947 ылда, алтай албатынын тууинчысы Улагашев Николайдын ижи ле 1уруми керегинде "Тууин" деп поэма бичип чыгардым. 1953 ылда улгерлердин "Менин совим" - деп, 1уунты бичип чыгардым. 1957 ылда "Очерктер ле куучындар" деп 1уунты ла "Балдардын Чорчоктори" деп 1уунты бичип чыгардым. Кепке бавылып чыкан текши будумин/объемин/алар болзо, 14,2 печатный лист болуп 1ат. Алтай албатынын чорчокторинен эки чорчок бичип койгом/2 печатный лист/ научный институтта 1адыры.

Эмди менин планында, Бу 1ыл бойыннын улгерлеримнен очерктеримнен ле куучындарымнан талдап алып бир 1уунты /10 печ. лист/ белетеп турум. Оныла коштой алтай албатынын овогы кожон дорун бичип турум.

Ч. ЧУМБАЕКОВ.

Чумбаев

24/1-580.

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Предъявитель сего тов. Гунитков
Галчик Анжинович

Лицеотрудник

Редакция обл. газеты "АЛТАЙДЫН ЧОЛМОНЫ"

действительно по "31 декабря 1953"

что и удостоверяется.

Ответ. редактор В. Котляч

Ответ. секретарь И. И. И.

СРОК ПРОДЛЕН ПО

31 декабря 1954

Ответ. секретарь И. И. И.

СРОК ПРОДЛЕН ПО

31 декабря 1955

Ответ. секретарь И. И. И.

СРОК ПРОДЛЕН ПО

_____ 195

Ответ. секретарь _____

УДОСТОВЕРЕНИЕ

Предъявитель сего тов. Гунитков
Галчик - Авдеев

лицеотрудник

редакция обл. газеты "АЛТАЙДЫН ЧОЛМОНЫ"

действительно по "31 декабря 1953"

что и удостоверяется.

Ответ. редактор И. И. И.

Ответ. секретарь И. И. И.

СРОК ПРОДЛЕН ПО

31 декабря 1954

Ответ. секретарь И. И. И.

СРОК ПРОДЛЕН ПО

_____ 195

Ответ. секретарь _____

СРОК ПРОДЛЕН ПО

_____ 195

Ответ. секретарь _____

Копия крестияндардын союзу, эзэндик воизы
Копир ср. фото 57
№-де OPS-н
"Ојрот" 2-73
1953 г.
Телеф. № 62
Војна кол салгань
Синитков С. И.
Нак. Синитков С. И. кол салгань сьп
сына турар редактор И. И. И.
Катсы И. И. И.
Болжн. крп. И 746
от И. И. И.

Удостоверение

Редакция ойрот. обл. газ. "Кызыл"
удостоверяет, что тов. Синитков

С. И. действительно со-
б. редакции в должности редактора

Срок действия настоящего удост.
31 декабря 1953

И. П. Ответ. редактор И. И. И.

Секретарь И. И. И.

Менүүн ахмадвогцагчдын

Мөн Залуу Ариунотун Тугименов
1898 онд 10 ноёрхида Тунхаанга
аймагтаа Кэюм ген Тугименов
вохам. Агаар Тугименов
Бектенеович ман ахуйн орлогын
зандалагч кресинд мөн болон, оро
хээрнүүлсэн туурайг мэдэр, хам-
гийн каага, сүүлээрээр нь мөн
болон.

Мөн нь тунгуу тууштаа оролдож
он колонд нь он бэртэн мөн каага,
(Тунгуу нь тунхаанга мөн каага болон
тууштаа).

Мөн 1912 онд Улсэрхмэлт
(Александровичийн Майма аймагтаа)
мөнхөндө үргэнсэн. 1914 онд
Ургуу = Асанама, 1916 онд Тугименов
үргэнсэн. 1925 онд мөнхөндө
агаар агааран сүүлээрээр
(Кэюм оролдо) Сун тунгуу үргэнсэн.
үргэн тунгуунаа Сасуураага оо.

Тунгу илэ жаримнар аман Союз
1929 йылыа женуре ман азыман
журнарам. Инел Союзга 1917 йылы
жун позунел Союзондо арман.
Аман Арин 1919 йылыа жан йи кыман
аман менел. Самка журнарам.
Менел Суенде: кос фон жеме,
карыган маган Бекменел, менел кыт
жун жун карыган, мюжт кос еийкыи
арман. Бем саар жуну, Су аману,
жун Селу Састыраган ан аман
манду Союзонс. Жун кытуну жуну
Соу Союзон. Билемел Самыжун
мен Союзон, жунел Союзон 1920 йылы
Союзон илти арман.

Советский жан Союзон жуну
мен обизет берини керекел
жуну маган Соу Бердин. 1927 йылы
жуну журнал Советский жуну
жунулар. Онов жуну журнал
ККОБ-мост председатели жуну
арман.

1929 йылыа мен журнал Совет-
ский карыларини 2 айыжуну жуну-

Самим җыгеп бирне патангызия
ишенте, эземме эртен ыгъа
боду. Җыгеп озо "Кире", "Коран
"Коронҗу" (зи самтанан арга ишенте-
мен) Кокбон не ошви до ошви җыгеп
ер эземме сиранига арвида
ишенте. Те ошви бернотон
арган: җыгеп, ошви ошви
не ишенте эземме бирне
бодо берди.

1926 җылда "Современности" дра-
маны, "Җи җыгеп комедия", "Са-
манна май", "Җыгеп Кере ишенте" др
җыгеп эземме эшенте.

1933 җылда: "Кере ишенте"
ишенте" - ошви, "Косторондан ош-
ви" - кере, "Җамыган Җамыган
җон" - ошви эземме эшенте.

1935 җылда: "Образование" ошви,
"Амис" - кере, эшенте. (Те ошви

бодо, ошви мошви җыгеп.

1947 җылда "Амис на ишенте"
(ишенте) эшенте.

небеса и т.д. Ой ирседин Бомон-
кон минимде, Обмененин мен
Ойгой айманка ийги. Ойгоидо
айманенинмендо касир Бомон
иммедим. Ойос минимде Ойос
айманни Кайыгыр Ойос
Кызыр Ойос ийгилер. Ойос ирсе
1930 йылда 1 майда Јауала Кыргызда
"Золотая Ленна" колхозно кырдим.
Ойос мен Ойос Ойос ирсе
председательственин ирсе
ийгилер. Мен ойос Ойос айман-
ни минимде Обмененин
мен "Кызыр Ойос" розетте
иммедим Ойос ийги. 1930 йылда
10 ноябрьда Бери редакцияда
иммен кырдим.

Йылда императорский Флорески
им Јауала Ойос Бомон, мен Ойос
1945 йылда Саммарам. "Кызыр
Ойос" розетте ийгилер Ойос
мен Ойос ийгилер ирсе,

1928 йilda Мухомор Яковлевнинг "Тан-
шон" деган романида меннинг су-
лини бағъдорнинг қорини (абадан)
таърифлади.

1941 йилда Яковлевнинг меннинг
қоринимнинг йўқлигини романи. Бу
романида "Каман = Ково" деган аниқ-
лиқнинг қорини (бағъдорнинг қорини, аба-
дан) романи.

1945 йilda "Бағъдорнинг қорини"
деган романи романи (абаданнинг қорини)

1947 йilda "Мухомор" деган романи
романи. Романида мен Яковлевнинг
ушбу романининг қорини.

1954 йilda "Меннинг қорини" деган
қоринининг йўқлигини романи.

Инди ораментнинг меннинг қорини-
нинг "Таърифнинг қорини" деган
романининг таърифнинг қорини. Бу романи-
га қорини романи ораментнинг мен
қоринининг қорини.

Бу романининг таърифнинг қорини
романининг қорини 24 йил меннинг қорини.

Т. Яковлев.

18/XII-55г.

**БАЛДАРДЫҢ
ЧӨРЧӨӨКТӨРИ**

Ч. Чуннижеков

МУНДУЗАК

ПОВЕСТЬ

ЧАЛЧЕК ЧУНУЖЕКЕН

МУНДУЗАК

Ч. Чунижееков

МЕНИН СӨЗИМ

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ КНИЖНЫЙ
ИЗДАТЕЛЬСТВО — 1953

БАЖАЛЫКТАР

Ветеран алтайской литературы	4
Жүрүмдик ле жайаан јолы бай (С. С. Каташ)	8
Освоение жанра Г. В. Кондаков	11
Јол баштаачы В. И. Чичинов	12
Ч. А. Чунжековтын литературадагы јери ле учуры (Н. М. Киндикова)	15
Ўренчиктери оны ундыбас (И. Ч. Челчушев)	20
Ойгор жүректү өрөкөн (А. О. Адаров)	23
Оны эске алып жүредим (И. Б. Шинжин)	26
Бичиичинин билези (Е. С. Чунжекова-Туянина)	31
Көмзөдөги јетирүлерден	30
Библиография (Т. К. Майчикова белетеген)	33

Киндикова Нина Михайловна

Статьи о творчестве Ч. А. Чунижекова

Составитель и ответственный редактор Киндикова Н. М.

Редактор Шокшиланова А. С.

Технический редактор Кользенова Л. Г.

Редакционно-издательский отдел Министерства образования и науки

649000 г. Горно-Алтайск, пер. Театральный, 22

Сдано в набор 14.06.2001 г. Подписано в печать 17.12.2001 г.

Формат 60x841/16. Объем 3,5 п. л. Уч.-изд. л. 3,29. Тираж 300. Заказ 8036.

Отпечатано в Горно-Алтайской

республиканской типографии

649000 г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 35.

